

ქართული
ხელნაწილების
სამეცნიერო ცენტრი

სოლომონ ჯალღასტანიშვილი

საქართველოს
1924 წლის
ამბობებ

(მოგონებანი)

მიუნხენი
1956

ფასი 2,20 ლარი

სოლომონ ჯაღდასტანიშვილი

საქართველოს
1924 წლის
ამბობებ
(მომხსენებანი)

მიუნხენი
1956

სოლომონ ჯალდასტანიშვილი

ამ მოგონებას ვუძღვნი
ჩემი ძვირფასი მეგობრის
ქ ა ნ ხ ო ს რ ო
ჩ ო ლ ო უ ა შ ვ ი ლ ი ს
ხსოვნას.

პოლკოვნიკი სოლომონ (სოლიკო) ზალდასტანიშვილი 1891 — 1941

სოლომონ ზალდასტანიშვილი დაიბადა ქ. სამტრედიაში 1891 წლის 4 დეკემბერს. ის იყო მეორე ვაჟი, სოფელ ქვემო-მაჩხაანის (კახეთის) მცხოვრებ ნიკოლოზ ზალდასტანიშვილისა და ანნა ციციშვილისა. მან დაამთავრა თბილისის რეალური გიმნაზია და პეტროგრადის წმ. ვლადიმერის სამხედრო სასწავლებელი 1913 წ. თავისივე სურვილით ოფიცრის ხარისხით დანიშნულ იქმნა თურქესტანში მერვის პოლკში. აქ, ამ მიყრუებულ მხარეში, მას სურდა ადვილად მომზადებულიყო სამხედრო აკადემიისათვის. მაგრამ 1914 წლის ომის გამოცხადებაზე მისი პოლკი პირველ რიგში იყო გაგზავნილი კავკასიის ფრონტზე. გზაში მისი ბატალიონის უფროსმა ფეხი მოიტეხა და სოლიკოს უცბად ბატალიონის უფროსობა ჩააბარეს. ბრძოლის დროს ის ორჯერ მძიმედ დასჭრეს ორივე ფეხში და ამის გამო გადაყვანილი იქმნა საავტომობილო გუნდში. 1917 წ. კარგად დაჯილდოვებული სოლიკო ფრონტიდან გაიგზავნა პეტროგრადში სამხედრო აკადემიაში შესასვლელად. მის ჩასვლისას იქ ასტყდა არეულობა და რევოლუცია, ამიტომ მას მოუხდა კავკასიაში უკან დაბრუნება.

სოლიკო 27 წლის პოდ-პოლკოვნიკის ხარისხში აყვანილი (რაც იშვიათი მოვლენა იყო რუსეთის ჯარში) შევიდა 1918 წ. ახლად დაარსებულ ქართულ საავტომობილო გუნდში, სადაც დარჩა 1921 წ. თებერვლამდე. 1921 წლის თებერვალში რუსეთისაგან დამარცხებული ქართველი ჯარი იდგა ბათუმში და სოლიკოც თავის სამხედრო ნაწილით იქ იმყოფებოდა. მთავრობა სტოვებდა სამშობლოს, მასთან ერთად ნაწილი ოფიცრობაც. შექმნილ პირობებმა სოლიკო აიძულა დაეტოვებინა სამშობლო. მაგრამ დიდ ხანს ვერ გაჩერდა უცხოეთში და 1922 წლის მარამოხის თვეში მიიღო დავალება სტამბოლში ქართველ ეროვ.-დემოკ. ჯგუფისაგან კონს. აფხაზთან — თავმჯდომარესთან ეროვ.-დემოკრატიებისა საქართველოში, და დაბრუნდა სამშობლოში. ბათუმში სოლიკო „ჩეკამ“ დაიჭირა, როგორც ყოფილი ოფიცერი, და ერთი თვის შემდეგ გადაუწყვიტა გადასახლება. შე-

მთხვევით მის ყოფილ ჯარის-კაცებმა გაიგეს მისი ამბავი, შეჯგუფდნენ და შეიტანეს საერთო თხოვნა „ჩეკაში“, რომ მათ ყოფილ პოლკოვნიკისათვის მიეცათ ნება სამშობლოში დარჩენისა. ამ თხოვნამ დიდი შთაბეჭდილება მოახდინა „ჩეკაზე“, გაუწიეს მას ანგარიში და სოლიკოს მისცეს ნება სამშობლოში დარჩენილიყო. ამ დღიდან სოლიკო ჩადგა მებრძოლ ქართველ მამულიშვილთა რიგებში და მათთან ერთად ორი წელიწადი თავგადასვლილი მუშაობდა ქართველი ხალხის და საქართველოს განთავისუფლებისათვის მოსკოვის ბატონობის უღლიდან.

სოლიკო ჯერ კ. აფხაზთან „სამხედრო ცენტრში“ მუშაობდა. კ. აფხაზის დახვედრის შემდეგ „დამკომმა“ დააარსა სამხედრო კომისია“ შემდგარი ორი ეროვ.-დემოკრატისა და ორი სოც.-დემოკრატი-საგან. „დამკომის“ თავმჯდომარემ სოც.-დემოკრატმა კ. ანდრონიკა-შვილმა და მისმა თანაშემწემ ეროვ.-დემოკრატმა იასონ ჯავახიშვილმა სთხოვეს სოლიკოს შესულიყო ამ კომისიაში როგორც ერთ-ერთი პარტიის წარმომადგენელი. მაშინ სოლიკო შევიდა ეროვ.-დემოკ. პარტიაში და გახდა წევრი „სამხედრო კომისიისა“ და „დამკომისა“.

როგორც ერთი უშუალო აქტიური მონაწილეთაგანი მომხდარ ქართველი ხალხის საყოველთაო 1924 წ. აჯანყებისა, ს. ზალდასტანიშვილი მიუდგომლად აღწერს ამ ისტორიული ბრძოლის ამბებს თავის მეტად საყურადღებო მოგონებაში.

1924 წლის აგვისტოს აჯანყება დამარცხებით გათავდა. როცა სოლიკო დარწმუნდა რომ შეუძლებელი გახდა შექმნილ პირობებში მუშაობის გაგრძელება, მან მოახერხა შალვა ამირაჯიბთან ერთად ნოემბერში 1924 წ. გადასულიყო უცხოეთში. მან შეაფარა თავი საფრანგეთში და გაატარა იქ 23 წელიწადი. ის იყო აქტიური წევრი ეროვ.-დემოკრატიულ პარტიისა. მიიღო მონაწილეობა სამხედრო კომისიის (ლ. ცხაკაიასთან) და შევარდენის დაარსებაში საფრანგეთში.

მას მეტად მძიმე პირობებში მოუხდა ცხოვრება ოჯახისა და თავისი თავის შენახვისათვის, მაგრამ მისი სიცოცხლით სავსე, მუდამ მოციხარ სახეზე ჩვილს ვერ ამოიკითხავდით. გულკეთილი; სტუმართ-მოყვარე, ის მუდამ მზად იყო, სადაც ხელი მისწვდებოდა, გაჭირებულ ქართველს დახმარებოდა. მძიმე მუშაობიდან დაბრუნებულს დაღლილ-დაქანცულობა ვერ ერეოდა; პირიქით, ყველას ამხნე-

გებდა და დარდიანობას უჭრობდა. ქაქუცა ჩოლოყაშვილი ეტყოდა ხოლმე,—„ჩემო სოლიკო, სადაც უნდა გადაგადღოს ცხოვრებამ, ყველგან და მუდამ „ალჩუზე“ დგებარ“-ო.

სოლიკოს ასულდგმულებდა უსაზღვრო სიყვარული თავისი ქვეყნისა და ქართველებისადმი განურჩევლად კუთხისა და შეხედულებისა. მას ღრმად ესმოდა თავისი მოვალეობა, როგორც ოჯახის პატრონს, მეგობრის დამცველს და, განსაკუთრებით, როგორც სამშობლოს მოწინავე მებრძოლ დარაჯისა.

სოლიკო მოუთმენლად ელოდებოდა იმ დროს, როდესაც კიდევ შესძლებდა ძალმომრე რუსეთის წინააღმდეგ ბრძოლაში მონაწილეობა მიეღო, და, როდესაც რუსეთი თავსდაესხა პატარა ფინეთს, მან სთხოვა საფრანგეთის მთავრობის წარმომადგენელს ნებართვა მოხალისეთა ჯგუფის შედგენისათვის ფინეთის დასახმარებლად, მაგრამ თხოვნა უშედეგოდ იქმნა დატოვებული.

გერმანიის მიერ რუსეთისათვის ომის გამოცხადებისას, 1941 წელს, ივლისში, შესდგა მოხალისეთა სამხედრო ერთეული „თამარ მეორის“ სახელწოდებით რომ მიშველებოდა სამშობლოს და მისი დამოუკიდებლობისათვის ებრძოლა. სოლიკო ზალდასტანიშვილი შეუერთდა ამ ჯგუფს და რაზმის მიერ არჩეულ იქმნა მეთაურად. ეს რაზმი დროებით გადაგზავნეს რუმინეთში. იმხანად გერმანელებმა უკრაინის „ოპერაცია“ დაასრულეს და მიეშურებოდნენ კავკასიისაკენ. უკრაინის „საგუბერნატოროდ“ გამოცხადებამ ცხადად დაანახა გერმანიის შეხედულება რუსეთისაგან დაპყრობილი ქვეყნების მიმართ. ქართველი რაზმიც წელში გატყდა. გულ-გატეხილი სოლიკო იწერებოდა,—ეხლანდელ დროში არავითარი პოლიტიკური მუშაობა გერმანიასთან შედეგს არ მოიტანს; უნდა ვეცადოთ, ყოველ მხრივ ფიზიკურად გადავარჩინოთ ხალხიო. —რუმინეთში სამხედრო ტყვეთა ბანაკში აღმოჩნდა ხუთასამდე ქართველი, რომლებიც იმყოფებოდნენ საწინელ პირობებში. დიდი ბრძოლის შემდეგ სოლიკოს მისცეს უფლება, რომ მოხალისეთა რაზმის ერთი პატარა ჯგუფი ტყვეთა ბანაკში წაეყვანა ქართველებისათვის საშველად. იქ ის იღებდა ყველა ზომებს, რომ ყველა ქართველი ტყვეები გადაეყვანა თავისუფალ მუშაობაზე. მაგრამ გერმანელებს განზრახული ჰქონდათ მხოლოდ 90 რჩეული კაცის გამოყვანა. მაშინ სოლიკომ გამოაცხადა,—ოთხას ქართველს სასიკვ-

დილოდ ვერ დავტოვებო; თუ ვერაფერი ვუშველე, მეც მათთან და-
ვრჩებიო.— ქართველების უდიდესმა სიყვარულმა მისცა ძალა, რომ
ყველასათვის ეპატრონა, მაგრამ თვითონ მას ვერავინღა უშველა და
ტყვეთა ბანაკში ტვინის ანთება დაემართა

სოლიკო ზალდასტანიშვილი გარდაიცვალა 1941 წლის 5 დეკემ-
ბერს ქალაქ ბუხარესტის სამხედრო საავადმყოფოში. გერმანელებმა
დაასაფლავეს პოლკოვნიკის ხარისხის პატივით. მისი ცხედარი, ქარ-
თველების თხოვნით, დაკრძალულ იქმნა ქალაქ კრონშტანდში (ბრა-
სოფ).

ასი ქართველისაგან ხელმოწერილი სამძიმრის დოკუმენტი (1941
წლის 6 დეკემბერი) ასე ახასიათებს განსვენებულს: „საქართველომ
დაჰკარგა ჩვენი ეროვნული ინტერესებისათვის თავდადებული მებრ-
ძოლი, სიყრმიდანვე მთელი თავისი არსებით ქართველი ერის მოსი-
ყვარულე და უკანასკნელი ათეული წლების მანძილზე გაწეული ერო-
ვნული განმათავისუფლების ბრძოლის ერთ-ერთი მეთაური.

სოლიკო ზალდასტანიშვილი საქართველოსათვის ცოცხლობდა და
საქართველოსათვის სული დალია.“

თანამედროვე.

წინასიტყვაობა

საქართველოს დამოუკიდებლობის აღსადგენად აჯანყება მოხდა 1924 წლის 28 აგვისტოს.

ეს დიდმნიშვნელოვანი ამბავი ახლა წარსულს ეკუთვნის და მისი გახსენება და შეფასება საყურადღებოა არა მხოლოდ პოლიტიკოსებისათვის, არამედ მისი ისტორიის შესწავლისათვისაც. მე, როგორც მოწმე და აჯანყების აქტიური მონაწილეთაგანი, ვეცდები აღვწერო, თუ როგორ ხდებოდა აჯანყების მომზადება, დაწყება და რამ მიიყვანა აჯანყება დამარცხებამდე, ე. ი. გარკვეული სურათი გადავშალო, თუ რა ხდებოდა მაშინ ჩვენში. მაგრამ სიფრთხილისა გამო იძულებული ვარ ჩემს მოგონებებში ზოგიერთი პირები ჯერ კიდევ არ დავასახელო და ამის გამო მომხდარი ამბებიც ალაგ-ალაგ შევიამოკლო. ამიტომ მოგონება არ იქნება მთლიანი, მაგრამ ეს არ დაგვიშლის, აჯანყების მთავარ მოძრაობაზე და ვითარებაზე სწორი წარმოდგენა, გაგება და შეფასება ვიქონიოთ; სიმართლის თქმა სიბოროტის ქმნა არ არის. ჩემი მოგონება და შიგ გამოთქმული აზრები არც ერთ პიროვნების წინააღმდეგ არ არის მიმართული.

მე ვეცდები აღვადგინო მაშინდელი ჩვენი ბრძოლის მთავარი მომენტები და პირუთვნელად განვიხილო მათი მოქმედება, ვინც ამ აჯანყებაში მთავარ როლს თამაშობდა.

ყველას აქვს უფლება, თავისი პირადი შეხედულება ჰქონდეს აჯანყების რომელიმე ერთ ან რანოდენიმე შემთხვევაზე (ეპიზოდზე), მაგრამ 1924 წლის აჯანყების მთავარ ფაქტებსა და მოვლენებს

ვერ გავეჭვებით, ე. ი. იმას, რაც ერთნაირად უნდა ვიცოდეთ, გვე-
სმოდეს და ერთნაირად ვაფასებდეთ.

ჩემი მიზანია, ეს გამოვარკვიო, რომ ამით გამოჩნდეს, რა იყო
სწორი და რა იყო მცდარი, ან და,—რა არის უღაცო და რა დარჩება
სადავო.

სოლომონ ზალდასტანიშვილი.

საფრანგეთი, 1938 წელი.

1783 წლის 24 ივლისს ქ. გიორგიევსკში დაიდო ხელშეკრულება საქართველოსა და რუსეთს შორის, რომელიც ავალებდა რუსეთს, დაეცვა საქართველო გარეშე მტრებისაგან.

1795 წელს კრწანისის ბრძოლაში რუსეთმა ეს ხელშეკრულება დაარღვია და ამით სპარსეთის შახს ალა-მამადხანს შეძლება მისცა, ქართლ-კახეთი აეკლო. რუსეთმა ისარგებლა შექმნილი მდგომარეობით, — დაეპატრონა დასუსტებულ საქართველოს და ხელში ჩაიგდო ქართლ-კახეთის მმართველობა.

მეფე გიორგი მეთორმეტის სიკვდილის შემდეგ თავაშვებულმა რუსეთმა 1801 წლის 12 ენკენისთვის ძალით გამოაცხადა საქართველო რუსეთის იმპერიის ნაწილად. ამ უსამართლობას ქართველი ხალხი ვერ შეურიგდა და ზედი-ზედ აჯანყებებით უპასუხა.

1802 წ. რუსეთს აუჯანყდა კახეთი; 1804 წ. კახეთთან ერთად იფეთქა დიდმა აჯანყებამ შთიულეთში; 1812 წ. მათ მიემხრო ქართლის ნაწილიც; 1819-20 წ. დასავლეთ-საქართველოში შეჭრილ რუსულ ჯარს ახლა მთელი იმერეთი აუჯანყდა. ამ წლებში საქართველოს მიწა-წყალი მთლად რუს-ქართველთა შორის შეუწყვეტელი ომების ასპარეზად გადაიქცა. თავად-აზნაურობა, სამღვდლოება და გლეხობა მხარ-და-მხარ გააფთრებით ებრძოდნენ ახალ დამპყრობელებს. მაგრამ ბოლოს დამარცხდნენ, რადგანაც ყველა ეს აჯანყებები კუთხურად ხდებოდა და რუსების ჯარი, თუმცა დიდი სიძნელით, ნაწილ-ნაწილად მოერია მუამბოხეებს და გაბატონდა საქართველოში.

რაც დრო გადიოდა, ხალხს უფრო და უფრო უძნელდებოდა ცხოვრება რუსულ მძიმე ეკონომიურ-პოლიტიკურ და ადმინისტრაციულ უღელ ქვეშ. ამას დაემატა კიდევ 1829 წლის ბრძანება: ქართველი ხალხი რუსის ჯარში უნდა გასულიყო, ე. ი. „სალდათობა“ შემოეღო. ამ ბრძანებამ მთელი ერი ერთნაირად ააღელვა. მისმა გამოსვლამ უკვე ორგანიზაციული სახე მიიღო, მხოლოდ გამოუცდელმა ხელმძღვანელებმა ვერ ისარგებლეს ამ უკმაყოფილობით: მათ შეეძლოთ ეს მოძრაობა დიდ ეროვნულ - პოლიტიკურ მიზნისათვის გამოეყენებინათ და აჯანყების დროშაზე რუსეთის გარეკა

დაეწერათ; მათ კი თავიანთ დროშებს მეორე ხარისხოვანი მიზანი წააწერეს: „რუს სალდათს არ მივცემთ“-ო. აჯანყებამ მასიური ხასიათი მიიღო, რადგანაც გამოვიდა თბილისი, გორი, კავთის-ხევი, თელავი, სიღნაღი და ბორჩალო. ამავე დროს გურიაში, სოფ. კინტრიშის ციხეში, დედოფალი სოფიო იბრძოდა რუსების წინააღმდეგ. მას მხარს უჭერდნენ ალექსანდრე და ვახტანგ ბატონიშვილები. საერთაშორისო მდგომარეობა აჯანყებას ხელს უწყობდა, ამიტომ რუსებმა ჩვეულ ხრიკს მიმართეს: ისარგებლეს ქართველების ამ მო-
57. რუსებს გაუძნელდათ ქართველებთან ბრძოლა, როგორც მუდამ, ძრაობის სულისკვეთებით და ხელმძღვანელების გულუბრყვილო შეცდომით: ქართველების ჯარში გაყვანა გააუქმეს და წაყვანილი ჯარისკაცები დააბრუნეს; ამით ხალხი ადვილად დააკმაყოფილეს და დაამშვიდეს.

გარეგნულად ეს იყო ქართველი ხალხის ერთგვარი გამარჯვება, მაგრამ სინამდვილეში ეს იყო დიდი დამარცხება, რადგანაც რუსეთი კვლავ ბატონად დარჩა საქართველოში.

1832 წელს შეთქმულებას ხელმძღვანელობდნენ რუსეთიდან ბატონიშვილები: დიმიტრი და ოქროპირი. მოძრაობაში გაერთდა გლეხი, მღვდელი, მემამულე, ვაჭარი და მოქალაქე. შეიქმნა საერთო სამოქალაქო ორგანო; მიზანიც სწორი დაისახეს, — **რუსეთის განდევნა საქართველოდან**. აჯანყებისათვის გამოსვლის გეგმაც ჰქონდათ დამუშავებული. სამწუხაროდ, სამოქმედო ორგანო მრავალრიცხოვან წრეს წარმოადგენდა და, აგრეთვე, ისეთი პირები იღებდნენ მონაწილეობას, რომლებსაც მოქმედებაში გამბედაობა აკლდათ. მათი ვაგლენის წყალობით გამოსვლის დღე რამდენჯერმე გადაიდო. ამას მოჰყვა გამცემლობა და შურობა. 1832 წლის შემოდგომის მიწურულში შეთქმულთა მოქმედება გამოაშკარავდა. მეთაურები დაიჭირეს და რუსეთში გადასახლეს. კარგად დაწყებული შეთქმულობა უმოქმედოდ დამთავრდა, რადგანაც აჯანყებას ხელმძღვანელობდა დიდი ორგანო, რომელიც საკითხების გადაწყვეტას დიდ დროს ანდომებდა.

აჯანყების დაწყებას თავისი დრო აქვს. მისი ხელიდან გაშვება დამარცხებას უდრის.

ამ აჯანყებებიდან შემდეგი დასკვნები შეგვიძლიან გამოვიტანოთ:

1. გამოსვლა მთელ საქართველოში ერთობ უნდა მომხდარიყო.
2. მეთაური ორგანო უნდა ყოფილიყო ვიწრო, მოძრავი, აქტიური და გაბედული ზომების მომხრე. პასიურ და მერყევე პირებს მომქმედ წრეში ადგილი არ უნდა ჰქონოდათ.

დაიწყო ქართველი ხალხის გადაგვარება, — გარუხების ცდები. მართალია, რუსის ბატონობას ჯერ კიდევ ვერ ინელებდნენ საქართველოში, მაგრამ ბევრნი რუსის ერთგულ ქვეშევრდგომებად გადაიქცნენ. ამას ხელს უწყობდა ჯერ არ დავიწყებული სპარს-ოსმალის მიერ საქართველოს მუდმივი დარბევა, რომელმაც უკვე კაი ხანია ქართველ ხალხში გააჩინა რუსეთის მომხრე წრეები და მეთაურები. ამ გვარად რუსმა თავისი ცდა თითქოს გაიტანა და მეოცე საუკუნის დასაწყისში საქართველოში მას ჰყავდა არა მცირე რიცხოვანი მომხრეები თავდაზნაურობაში, მოხელეებში და მხედრობაში. ამათ გვერდით შეიქმნა რევოლუციური მუშათა კლასი და ინტელიგენცია, რუსული კოსმოპოლიტ-ინტერნაციონალური პარტიები — რუსული ნილილისტური დოქტრინებით და ფილოსოფიით გატაცებულნი.

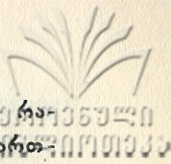
2.

პირველი მსოფლიო ომის დროს, 1915 წელს, საზღვარგარეთ საქართველოს განმათავისუფლებელი კომიტეტის ცდილობით და გერმანელების დახმარებით, შესდგა პატარა ლეგიონი ლეო კერესელიძის მეთაურობით, რომელიც ოსმალეთის ფრონტიდან ებრძოდა რუსებს. მაგრამ ომის გათავებით მათი მუშაობაც შესწყდა. მეფეთა რუსეთის იმპერია დაინგრა, საქართველოში ქართველმა ხალხმა 1918 წლის 26 მაისს რუსეთისაგან დამოუკიდებლობა გამოაცხადა. ახალმა ქართულმა მთავრობამ რუსეთთან საზავო მორიგებისათვის მოლაპარაკება დაიწყო. 1920 წლის 7 მაისს საბჭოთა რუსეთის მთავრობამ იცნო საქართველოს დამოუკიდებლობა და დასდო მასთან ხალშეკრულება. მაგრამ 1921 წლის 11 თებერვალს რუსეთმა ხალშეკრულობა დაარღვია და საქართველოს თავს დაესხა.

ამ ხანაშიც ქართველი ხალხის ნაწილ ფენებში ჯერ არ გამქრალიყო რუსოფილური ტენდენციები და რუსთან შეტაკებაში მისმა ხელმძღვანელმა წრეებმა ღირსეული ბრძოლა ვერ აწარმოეს.

ბოლშევიკურ რუსეთთან ბრძოლამ ერთ თვემდე გასტანა, მაგრამ უნაყოფოდ. მარტის მიწურულში რუსეთმა მთელი საქართველო დაიპყრო. ქართველმა ხალხმა, როგორც მე-19-ე საუკუნის დასაწყისში, ვერ აიტანა რუსების ბატონობა და იარაღით ხელში ხელისუფლების წინააღმდეგ გამოვიდა. მისი მიზანი იყო რუსებისაგან საქართველოს განთავისუფლება. ამ ბრძოლების შინაარსს მშვენიერად ასახულებს სასამართლოში გასამართლების დროს ეროვნულ-დემოკრატი, „დამოუკიდებლობის კომიტეტის“ წევრი, იასონ ჯავახიშვილი (პროცესის ოქმი 1925 წლის 31 ივლისისა): ... „რუსეთ-საქართველოს ომის შემდეგ, 1921 წელს, საქართველოში ხელისუფლების სათავეში ჩადგნენ ქართველი ბოლშევიკები. მოსალოდნელი იყო, რომ ხელისუფლება შეეცდებოდა თავისი ფრთხილი პოლოტიკით დაევიწყებინა ქართველი ერისათვის ახალი ხელისუფლების წარმოშობის მომენტი. მართლაც, ხელისუფლებამ განაცხადა, რომ საქართველოში მოხდა მხოლოდ ძალაუფლების შეცვლა: ბურჟუაზიის მაგიერ ქვეყნის სათავეში ჩადგნენ ქართველი მუშები და გლეხები, საქართველოს დამოუკიდებლობა კი დარჩა კვლავინდებურად... რამდენად შეეგუა ამ დეკლარაციის შინაარსს მთავრობის შემდეგი მოქმედება?

ჯერ გააერთიანეს რკინის გზა რუსეთთან; ამას მოჰყვა შემდეგი მოვლენები: გამოიწერეს რუსის მუშები როსტოვიდგან და დააყენეს ქართველი მუშების ადგილას; დაჰკეტეს 1500-მდე ქართული ეკლესია; შეურაცხვეს საფლავი დავითისა და კონსტანტინესი მოწამეთში, რომელნიც იყვნენ ეროვნული გმირები; ამით შეაგინეს ჩვენი ეროვნული გრძნობა. შემდეგ ჯერი მიდგა საქართველოს ტერიტორიაზე: **რუსეთმა დაუთმო ანგორას ბათუმის ოლქის ნაწილები და ართვინი, სომხებს მისცა ბორჩალოს მაზრის ნაწილი, აზერბეიჯანს — ჯაქათალის, სიდნაღისა და თბილისის მაზრების ნაწილები.** ამგვარად დედა-აზრი ამ ცვლილებათა, რომელიც მოხდა აქ თებერვლის შემდეგ, ფაქტურად მდგომარეობს არა ხელისუფლების შე-

ცვლაში (ქართველი მენშევიკებისა ქართველ კომუნისტებზე), **არაა საც ჩვენთვის მორე ხარისხოვანი ხასიათი აქვს, — არამედ საქართველოს დამოუკიდებლობის მოსპობაში.** ამ გარემოებამ თვით ქართველი კომუნისტების რიგებში გამოიწვია გადახრები, ე. წ. „უკლონიზმი“, ქართველი ერი კი აიძულა დასდგომოდა აჯანყების გზას“. ამ განცხადებიდან სჩანს, თუ როგორ თან-და-თანობით შეიქმნა მემბოხეთა მოძრაობის ზრდა. ხალხი, შეიძლება, შეპრიგებოდა კიდეც რუსების მიერ კომუნისტური ხელისუფლების შექმნას, მხოლოდ იმ პირობით, **თუ საქართველოს დამოუკიდებლობას შეინარჩუნებდა.** ბოლშევიკურმა ხალისუფლებამ კი თან-და-თანობით საქართველოს დამოუკიდებლობას ძირი გამოუთხარა და ქართველმა ხალხმა აჯანყებით უპასუხა.

3.

მოძრაობა დაიწყო ჯერ სვანეთში. 1921 წლის ზაფხულში ხალხმა სვანეთი დაიკავა. მართალია, გამარჯვებამ დიდი ხანი ვერ გასტანა, მაგრამ ამ გამოსვლამ მთელი საქართველო გამოაფხიზლა.

1921 წლის შემოდგომას საქართველოში სამოქმედოდ რუსების წინააღმდეგ ყველა პარტიები გაერთიანდნენ და ორგანიზაციული ფორმა მიიღეს. დაარსდა გაერთიანებული ორგანო „დამკომი“ (დამოუკიდებლობის კომიტეტი), რომელშიც შედიოდნენ შემდეგი პოლიტიკური პარტიები: საქართველოს სოციალ-დემოკრატიული პარტია, ეროვნულ-დემოკრატიული პარტია, სოციალ-ფედერალისტური პარტია, სოციალ-რევოლუციონური პარტია და სხივლები. კომიტეტს თავმჯდომარეობდა ნ. ქარცივაძე 1922 წელს, შემდეგში — კ. ანდრონიკაშვილი 1924 წლამდე. ამავე დროს საზღვარგარეთ დაარსდა საერთო კომიტეტი იმავე პოლიტიკური პარტიების შემადგენლობით. **მას ევალებოდა დიპლომატიური მუშაობა უცხოეთში.** თბილისში დაარსდა კომისიები: 1. წითელი ჯვრისა, 2. ფინანსიური, 3. სარედაქციო და 4. სამხედრო. ამათ ევალებოდათ, თავიანთ დარგში მუშაობა და ორგანიზაციულად ჩამოყალიბება. აჯანყებისათვის ხალხის დარაზმვა ორი მხრივ სწარმოებდა: 1. პოლიტიკური პარტიების ორგანიზაციების აღდგენას აწარმოებდა „დამკომში“ შესული

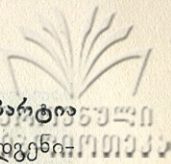

პარტიების წარმომადგენლები. 2. ქართველი ხალხის მხედრულად დაჯანყებას და აჯანყებისათვის მომზადებას ასრულებდა სამხედრო ცენტრი, რომელიც ჩამოყალიბდა 1922 წლის მარტში შემდეგი შემადგენლობით: თავმჯდომარე გენ. კ. აფხაზი; წევრები: გენერალური შტაბის გენერალი ალ. ანდრონიკაშვილი, გენ. ვარ. წულუკიძე, პოლკ. გოგი ხიმშიაშვილი და პოლკ. როსტომ მუსხელიშვილი (ქართული მეორე დივიზიის შტაბის უფროსი). პარტიზანული რაზმის უფროსად დაინიშნა კახეთში პოლკ. ქაიხოსრო ჩოლოყაშვილი. (ეროვნულ-დემოკრატიული პარტიის წარმომადგენელი). ქართლში — მიხ. ლაშქარაშვილი.

აჯანყების გეგმა იყო შემდეგი: პირველი და მთავარი გამოსვლა უნდა მოეხდინა ქაქუცა ჩოლოყაშვილს დუშეთში. როცა თბილისიდან მის წინააღმდეგ გაგზავნილი რუსული ჯარი მას ბრძოლაში ჩაებმებოდა, მცხეთის მხრივ მ. ლაშქარაშვილი თავისი რაზმით ზურგში დაარტყამდა. ამით მტრის რიგებში მოახდენდნენ არეულობას და შეერთებული რაზმებით ქაქუცას მეთაურობით თბილისს მოადგებოდნენ. ამავე დროს აჯანყება უნდა მომხდარიყო გურიაში, სამეგრელოში, სვანეთში, ქართლში და კახეთში.

1922 წლის ზაფხულში ხალხში უკმაყოფილება გაძლიერდა. აქაიქ პატარა გამოსვლებიც მოხდა. ზოგი პროვინციები საერთო გამოსვლის დაწყებას თხოულობდნენ. ქაქუცას, რომელიც გასული იყო თავისი რაზმით ტყეში და სამხედრო ცენტრიდან განკარგულებას ელოდდა, ხევსურები ძალას ატანდნენ და თხოულობდნენ რუსებთან ბრძოლა დაეწყო. ისინი ქაქუცას უთვლიდნენ: „რუსების სიმხეცეს ვეღარ ვიტანთ, — წაბილწეს სოფლები, დაანგრიეს ოჯახები. გავგიძეხ და მტერს შევუტით!“-ო. იმის შიშით, რომ ხალხი თავისთავად არ გამოსულყო და ამით საერთო გამოსვლისათვის არ ენო, ქაქუცა კახეთიდან მთიულეთში გადავიდა. ამავე დროს კახეთიდან ჩამოვიდა ეროვნულ-დემოკრატიული პარტიის წარმომადგენელი გიორგი წინამძღვრიშვილი, რომელმაც ეროვნულ-დემოკრატიულ კომიტეტში საქმეთა ვითარების შესახებ მოხსენება გააკეთა. მან განაცხადა, — ქაქუცას ირგვლივ უკმაყოფილო ხალხი თავს იყრის და შესაძლოა ახლო მომავალში მოქმედებამაც იგრიალოსო. **ეროვნულ-დემოკრატიული პარტია პრინციპში წინააღმდეგი იყო ნაადრევად გამოსვლისა,**

მაგრამ თუ გამოსვლები უნებურად მაინც დაიწყებოდა, პარტიამ მხარს დაუჭერდა. პარტიამ დაავალა იასონ ჯავახიშვილს, ეს დადგენილება გადაეცა „დამკომისათვის“, სადაც ის იყო ეროვ.-დემოკრატ. პარტიის წარმომადგენელად. მასთან ერთად პარტია სთხოვდა „დამკომს“, რომ მოძრაობას სათავეში „სამხედრო ცენტრი“ ჩასდგომოდა. „დამკომმა“ არ გაიზიარა ნაადრევი გამოსვლებში მონაწილეობის მიღება და „სამხედრო ცენტრსაც“ არ მისცა უფლება ასეთ მოძრაობისათვის ეხელმძღვანელა. ამის გამო ეროვ.-დემ. პარტიაში დადგა საკითხი სეპარატიული გამოსვლებისა. ამას მხარი დაუჭირეს ეროვ.-დემ. პარტიის ცენტრის წევრებმა: პარტიის თავმჯდომარემ გენ. კ. აფხაზმა, პოლკ. დ. ვაჩანაძემ, გიორგი წინამძღვრიშვილმა და ექიმმა მ. იმხნელმა. ესენი ისაბუთებდნენ იმას, რომ რაკი არ ხერხდება ხალხის სტიქიური გამოსვლის შეჩერება, საჭიროა მისი დაუყონებლივი გამოყენება და გაფართოვება, სანამ რუსის ძალები საქართველო-კავკასიაში ჯერკიდევ მომაგრებულნი არ არიან. წინააღმდეგ იყო იას. ჯავახიშვილი, რომლის აზრითაც სეპარატიული გამოსვლა დაანაწილებდა ქართულ ძალებს და ამით ზიანს მიაყენებდა საერთო ეროვნულ მოქმედებას. აჯანყება მიზანშეწონილად მიაჩნდა მას იმ შემთხვევაში, თუ ყველა პოლიტიკური პარტიები გაიზიარებდნენ და მოქმედების ხელმძღვანელობაც „დამკომის“ ხელში იქნებოდა. საბოლოოდ პარტიამ იას. ჯავახიშვილის შეხედულება გაიზიარა და დაადგინა: მიღებულ იქმნეს ყველა ზომები, რომ ნაადრევად გამოსვლები არსად არ მოხდეს. ეს დადგენილება პარტიამ ყველა პროვინციებს აცნობა.

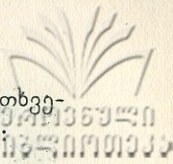
4.

1922 წლის აგვისტოში აჯანყება მაინც მოხდა. გამოვიდა კახეთი და ხევსურეთი. მოძრაობას ქაქუცა ჩოლოყაშვილი ჩაუდგა სათავეში. მებამოხეებმა დუშეთის მიდამოებში მოიყარეს თავი. რუსებმა თბილისიდან აჯანყებულების წინააღმდეგ რამდენიმე ათასეული ჯარისა გაგზავნეს და შტაბის უფროსად პოლკ. როს. მუსხელიშვილი („დამკომის“ სამხედრო წევრი) დანიშნეს. როდესაც „დამკომის“ სამხედრო ცენტრმა ეს ამბავი გაიგო, მოითხოვა რომ „დამკომი“ ჩასდგომოდა

სათავეში ამ მოძრაობას. პირადად პოლკ. რ. მუსხელიშვილმა ექიმი კოწია არდიშვილის საშუალებით ინახულა სოც.-დემ. პარტიის წარმომადგენელი ექიმი იას. ცინცაძე და კატეგორიულად მოსთხოვა, რომ სოც.-დემ. რაზმები დუშეთის მიდამოებში მის განკარგულებაში გადაეცათ. ექ. ცინცაძემ საბოლოო პასუხი ვერ მისცა და საკითხი თავიანთ წრეში დასვა. სოც.-დემ. პარტიამ უარპყო ნაადრევ მოძრაობაში მონაწილეობის მიღება და ეს შეხედულება თავიანთ რაზმელებს შეატყობინა. დუშეთში მიახლოებული რაზმები შ. ფალავანიშვილისა და მ. ლაშქარაშვილისა როტმისტრი ბაგრატიონ-მუხრანელის მეთაურობით, დაიშალნენ და სახლში დაბრუნდნენ. ამის გამო პოლკ. რ. მუსხელიშვილმა თავისი გეგმის შესრულება ვერ მოახერხა და იძულებული გახდა რუსების ჯარით იერიშით მისულიყო ქაქუცას წინააღმდეგ. ქაქუცა მტერს მაგრად დაუხვდა: პირველ შეტევაზე დიდი ზარალიც მიაყენა. რუსებმა მცხეთისაკენ დაიხიეს. ძალების სიმცირის გამო ქაქუცა იძულებული იყო დევნა შეეჩერებინა. ძველ პოზიციაზე დაბრუნდა და აქ გამაგრდა. რუსებმა თბილისიდან დამხმარე ძალები მიიღეს და ხელმეორედ შეტაკებაზე გადავიდნენ, დაამარცხეს ჩოლოყაშვილი და მის რაზმს რკალი შემოართყეს. ქაქუცამ ბრძოლით რკალი გაარღვია და კახეთისაკენ დაიხია. რუსები ხევსურეთში შევიდნენ და სოფლები გაანადგურეს. თბილისში ამ გამოსვლის გამო დაჭერა და დახვრეტა დაიწყეს. დახვრეტილ იქმნენ: როტმისტრი ს. ანდრონიკაშვილი, ლეიტ. სუმბათაშვილი ძმით, ლეიტ. კ. ჩოლოყაშვილი, ლეიტ. არჩილ ვაჩნაძე, აგრონომი ვახტანგ აბაშიძე, სიღნაღის სოც.-დემ. პარტიის წარმომადგენელი ს. გელაშვილი.

5.

კახეთ-ხევსურეთის აჯანყებამ ოსმალეთის მთავრობაში ლაპარაკი გამოიწვია. იმ დროს სტამბოლში იმყოფებოდა ეროვ.-დემოკ. მთავარი კომიტეტის წევრი შალვა ქარუმიძე, რომელმაც ისარგებლა საქართველოში შექმნილ მდგომარეობით და მოლაპარაკება დაიწყო ოსმალეთის მთავრობის ერთ წევერთან. მოლაპარაკების დროს სჩანდა, რომ ოსმალები თანახმანი იქნებოდნენ ჯარით და იარაღით

დანმარებოდნენ აჯანყებულებს რუსეთის წინააღმდეგ იმ შემთხვევაში, თუ ქართველები დათანხმდებოდნენ შემდეგ პირობებზე:

1. ბათუმი თავისუფალ ქალაქად გამოეცხადებინათ;
2. ახალციხის, ახალქალაქის მაზრები ოსმალეთისათვის საკუთრებად გადაეცათ;
3. ბათუმ-ბაქოს ლიანდაგი ექსტერიტორიულად გამოეცხადებინათ; და სხვა.

შალვა ქარუმიძემ ოსმალეთის პირობები მიუღებლად ჩასთვალა. მაგრამ ვალდებულად სცნო ეს მოლაპარაკება თბილისში პარტიის მთავარ კომიტეტისათვის ეცნობინებინა. ამ დავალებით 1922 წლის ენკენისთვეში მე გამგზავნეს სტამბოლიდან საქართველოში. პარტიის თავმჯდომარესთან, გენ. კ. აფხაზთან, შეხვედრა შეონდა „მწყემსის“ საზოგადოებაში. როდესაც ოსმალეთის პირობები გავაცანი, მან ის კატეგორიულად უარჰყო: „ქართველი ხალხისათვის ამნაირი პირობების შესრულება მიუღებელია, ამიტომ რუსეთის წინააღმდეგ ბრძოლაში ჩვენ ჯერ-ჯერობით საკუთარ ძალებზე დავყრდნობით. თუ თურქები საქართველოს დამოუკიდებლობას აფასებენ და მეგობრობა ჰსურთ, მათ დღეს უპირობოდ უნდა გავგიწიონ დანმარება.“ ამავე შეხვედრის შემდეგ უარჰყო ოსმალების წინადადება მთელმა პარტიამ. ეს აზრი აცნობეს სამზღვარგარეთის კომიტეტსაც.

6.

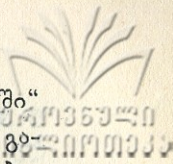
კახეთ-ხევსურეთის აჯანყების შემდეგ საქართველოში რამდენიმე თვე სიჩუმე ჩამოვარდა. თითქმის იმავე დროს, როცა მე თბილისში ჩავედი, ნ. ზომერიკი საზღვარგარეთიდან იქ ჩამოვიდა და თავიანთ წრეში მუშაობა გაახალისა. 1923 წლის იანვარში უკვე ყველა პარტიელმა ხელახლად გააჩაღეს მუშაობა და მთელ საქართველოში მას მისცეს ორგანიზაციული ხასიათი. თბილისში „დამკომი“ და სამხედრო ცენტრი გახდა მუშაობის მთავარ ორგანოდ როგორც თბილისში, აგრეთვე პატარა ქალაქებში და სოფლებში. დააარსეს გაერთიანებული ორგანოები, სადაც დანიშნულები იყვნენ „დამკომის“

და სამხედრო ცენტრის წარმომადგენლები. 1923 წლის იანვრის პირველ რიცხვებში ეროვნ.-დემოკრ. პარტიის დავალებით ვინახულე ქაქუცა, გავაცანი საერთაშორისო მდგომარეობა, „დამკომისა“ და სამხედრო ცენტრის მუშაობა; აღვნიშნეთ სუსტი მხარეები კახეთ-ხევსურეთის გამოსვლისა.

ამ დღიდან ქაქუცა ჩოლოყაშვილი თავისი რაზმით ჩვენი პარტიის რჩევითა და საშუალებით გადავიდა „დამკომის“ განკარგულებაში. მან პირობა მოგვცა, რომ ის გამოსვლას მხოლოდ „დამკომის“ დასტურით მოახდენდა. მართალი უნდა ითქვას, რომ მთელ ორი წლის განმავლობაში ეს პირობა მის მიერ არ დარღვეულა. ადგილსაც რომ იცვლიდა, ამასაც კი სამხედრო კომისიის შეთანხმებით ახდენდა. იარაღზე, ტანსაცმელზე და ფულზე ზრუნვაც (რამდენადაც შესაძლებელი იყო) სამხედრო კომისიას უხდებოდა. ფულის მხრივ „დამკომი“ მუდამ ღარიბი იყო და ამიტომაც ქაქუცა და სხვა რაზმებიც დიდ გაჭირვებას განიცდიდნენ.

7.

ხელისუფლება დიდხანს ეძებდა კახეთ-ხევსურეთის აჯანყების ხელმძღვანელებს. 1923 წლის თებერვალში ეროვნ.-დემოკ. პარტიის სტუდენტთა კომიტეტის წევრმა კ. მისაბიშვილმა გასცა მთელი შემადგენლობა სამხედრო ცენტრისა, დუშეთის ეროვნ.-დემოკ. პარტიის წარმომადგენლობა და თანაც გამოაშკარავა პოლკ. რ. მუსხელიშვილის როლი. მარტში თითქმის ყველა, ვინც მონაწილეობას იღებდა ამ აჯანყებაში დატუსაღებულ იქმნა. 1923 წლის აპრილში ეროვნ.-დემოკ. სამხედრო კომისიაში დაისვა საკითხი: როგორ მოვიქცეთ იმ შემთხვევაში, თუ სამხედრო ცენტრის წევრებს გენ. კ. აფხაზის მეთაურობით სიკვდილი გადაუწყვიტეს. გადავწყვიტეთ, განსაკუთრებული რაზმი შეგვედგინა, რომელიც ღამე დაეცემოდა ჩეკას და ყველა დატუსაღებულებს გაანთავისუფლებდა. ამ ამოცანის შესრულება ვიკისრეთ მე და გიორგი წინამძღვრიშვილმა. მათის პირველ რიცხვებში როტმისტრი ვ. ყარანგოზაშვილის მეთაურობით რაზმი დამზა-

დებულები იყო და „დამკომის“ გადაწყვეტას ელოდდა. „დამკომში“ ყველა არ იზიარებდა ამ ამოცანის შესრულებას. ამასობაში ჩეკამ იგო როტმ. ყარანგოზაშვილის როლი და დასაჭერად ეძებდა. თბილისში მისი დარჩენა შეუძლებელი გახდა და გადავწყვიტეთ, მთელი რაზმი გავგეგზავნა ქაქუცასთან. ამ რაზმელებისათვის იარაღი საწყობიდან გამოვიტანეთ და ორ სანდო რაზმელს (ს. კვალიაშვილს და ლ. ნაზარაშვილს) ჩავაბარეთ და იმ ღამესვე ქაქუცას კავშირის საშუალებით მასთან დუშეთისაკენ გავისტუმრეთ. როტმ. ყარანგოზაშვილის ერთი რაზმელთაგანი ვინმე შ. კანდელაკი ჩეკიდან მოგზავნილი ყოფილიყო და ყველა ცნობებს თურმე ჩეკას ატყობინებდა. სანამ ვ. ყარანგოზაშვილი თბილისში იმყოფებოდა, საიდუმლოს იცავდა, და მის რაზმელებმა არაფერი იცოდნენ, ვისთან ჰქონდა მას დამოკიდებულება. მაგრამ, ქაქუცასთან რომ წავიდა, იქ საიდუმლოების დაცვა დაავიწყდა და გულახდილად უამბო თავისი თავგადასავალი, ჩენი გვარებიც არ დამალა. ის იმ ღამესვე თელავში გაიპარა და იქიდან ტელეფონით ჩეკას ცნობები გადასცა. ჩეკამ იმავე დღეს უდანაშაულო ჩემი ძმები და მათთან ბევრი სხვა დააპატიმრა. თვით ვ. ყარანგოზაშვილს პარტიზანული ბრძოლა გაუძნელდა და იძულებული ხდებოდა ხშირად ქაქუცას რაზმელებს ჩამოჰშორებოდა. შემოდგომას ქაქუცა მთიელებთან მიეშურებოდა, რომ მათ წარმომადგენელებს შეჰხვედროდა. ვ. ყარანგოზაშვილი მათ გზაში ჩამორჩა. ქაქუცამ მასთან ს. კვალიაშვილი დასტოვა და სიფრთხილისათვის ურჩია, სოფელზე მოშორებით ევლოთ, ვინაიდან მთიელებისათვის უცნობნი იყვნენ და ხიფათში ადვილად გაებმებოდნენ. ქაქუცას გაფრთხილება მართალი გამოდგა,—ერთ ადგილს ჩასაფრებულმა თუშებმა მას იარაღის აყრა მოსთხოვეს. ვ. ყარანგოზაშვილი მათ არ დაუმორჩილა და ატეხილ სროლაში ორივენი მოკლეს.

1923 წლის 19 მაისში ჩეკას დადგენილებით დახვრეტილ იქმნენ: 1. ეროვ.-დემოკ. პარტიის თავმჯდომარე გენ. კ. აფხაზი, 2. გენერალური შტაბის წევრი გენ. ა. ანდრონიკაშვილი, 3. გენ. ვარდენ წულუკიძე, 4. პოლკ. რ. მუსხელიშვილი, 5. პოლკ. გ. ხიმშიაშვილი, 6. პოლკ. ელ. გულისაშვილი, 7. პოლკ. ალ. მაჭავარიანი, 8. პოლკ. დიმ. ჩრდილელი, 9. როტმ. სიმ. მუხრან-ბატონიშვილი, 10. როტმ.

ფ. ყარალაშვილი, 11. ლეიტ. ლ. კლიმაშვილი, 12. სამხედრო მოხელე მ. ზანდუკელი, 13. იასონ კერესელიძე, 14. ს. ჭიბერაშვილი და 15. ივ. ქუთათელაძე.

8.

ეს დანაკლისი ქართველმა ხალხმა ღრმად გახიცადა. ყველა დასტიროდა დაღუპულებს: დიდი, პატარა, ქალი და კაცი. ეს მოხდა სწორედ იმ დროს, როდესაც სრულიად საქართველოს კათოლიკოსი დიდხნის დატუსაღების შემდეგ ციხიდან გამოუშვეს. მან გადაწყვიტა, ქვაშვეთის ეკლესიაში სამი წირვა გადაეხადა. ეს ხმა უცებ მთელ თბილისს მოედო და პირველ კვირას აუარებელი ხალხი დაესწრო წირვას. გამობრძანდა კათოლიკოსი თუ არა სალოცავიდან, ხალხი მუხლმოდრეკილი, ქვითინით შეხვდა თავის სულიერ მამას. კათოლიკოსი აღელდა, თვალები ცრემლით ავესო, გადმოგვხედა ყველას და წარმოსთქვა: „ვინა სთქვა, რომ ქართველმა ხალხმა რწმენა დაჰკარგაო?!“ ამ სიტყვის თქმასთან გულიც წაუვიდა. დეკანოზმა ცინცაძემ (შემდეგ კათოლიკოსმა) ხალხში ეჭიმებს მიჰმართა. იმ წუთშივე რამდენიმე ეჭიმი მიეშველა და მისი უსამღვდელოესობა გონს მოიყვანა. წირვა მაინც დაასრულა ხალხის ქვითინში. რას ევედრებოდა ეს ტანჯული ხალხი ღმერთს და „ჩეკაში“ ფიზიკურად ნაწვალე, ღონემიხდილ კათოლიკოსს,—ეს უსიტყვოდ მისახვედრია. ქართველ ერს სანუგეშოდ მხოლოდ ეს სულიერი მეთაური და შერჩა და, როგორც შვილი, მშობლისაგან ნუგეშს ელოდდა. კათოლიკოსმა მწვავედ იგრძნო ხალხის განცდა და სათნოებით, ნუგეშით სავე სიტყვით მოგვმართა, გაგვაშხნევა, და გულჩათხრობილნი მშვიდობიანად დავიშალენით. თვითონ კი დაღლილი დაქანცული სიცხიანი დაბრუნდა სახლში. ამ დღიდან ლოგინად ჩავარდა; დაქანცულმა სხეულმა ავადმყოფობა ვერ დასძლია და მალე გარდაიცვალა განუსაზღვრელი რწმენით და სამშობლოსადმი დიდი სიყვარულით. დაობლდა მთლიანად ქართველი ერი და საქართველოში გაძლიერდა რუსების ფარფაშობა.

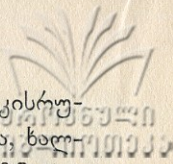
9.

ამ გარემოებით გამწარებული ხალხი უფრო დიდი ენერგიით შეუდგა მზადებას აჯანყებისათვის. სამხედრო ცენტრის მაგიერად „დამკომთან“ დაარსდა „სამხედრო კომისია“, რომლის შემადგენლობა იყო შემდეგი: „დამკომის“ თავმჯდომარე სოც.-დემოკ. კ. ანდრონიკაშვილი, მისი მოადგილე ეროვ.-დემოკ. იასონ ჯავახიშვილი, სოციალ.-დემ. გ. ფალავა და ვ. ნოდია, ეროვ.-დემოკ. გიორგი წინამძღვრიშვილი და მე. გეგმა მოქმედებისა იყო შემდეგი: 1. პოლიტიკური მუშაობას ხალხში აწარმოებდნენ კ. ანდრონიკაშვილი და იას. ჯავახიშვილი. 2. მხედრული მუშაობა დაევალა დანარჩენ ოთხს. გ. ფალავა და ვ. ნოდია მუშაობდნენ სოც.-დემ. პარტიაში. გ. წინამძღვრიშვილი და მე ვმუშაობდით ეროვ.-დემ. პარტიაში და ოფიცრებში. მუშაობის განმავლობაში ოთხივეს ერთმანეთ შორის მუდმივი კავშირი გვქონდა. დროგამოშვებით სამხედრო კომისიაც თავს იყრიდა ანგარიშების ჩასაბარებლად და მდგომარეობის გამოსარკვევად. სამხედრო კომისია თავის მუშაობის დამთავრებისათანავე აჯანყების საკითხს „დამკომში“ სვამდა. 3. გაფართოებული „დამკომი“ პოლიტიკური პარტიების თავმჯდომარეებთან ერთად პრინციპში სწყვეტდნენ აჯანყების საკითხს. 4. აჯანყების დროს დანიშნვა კი ევალებოდა გამოსვლის წინ დანიშნულ მთავარ-სარდალს და მის შტაბს.

10.

როგორ სწარმოებდა მხედრული მუშაობა?

1923 წლის აპრილში მე და მეორე ეროვ.-დემოკრატიკა მოვაწყეთ სამხედრო საიდუმლო ყრილობა; გავუკეთეთ მას მოხსენება შემწინილი მდგომარეობის შესახებ. კრებას დაესწრნენ ყველა იარაღის წარმომადგენლები. კრებამ მთლად გაიზიარა ქართველი პოლიტიკური პარტიების მიერ მიღებული აჯანყების გეზი. ამ კრებაზე გამოაშკარავდა, რომ ოფიცრებისათვის ხალხში და ჯარში მუშაობა სახიფათო და უნაყოფო იქნებოდა. ამის მიხედვით მოქმედებაც გავანაწილეთ:

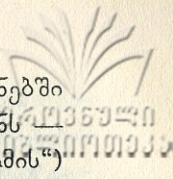

ოფიცრების მუშაობას და მათ დარაზმვას თვით ოფიცრები კისრულობდნენ, სამხედრო კომისიას კი ევალებოდა ჯარში მუშაობა, ხალხის დარაზმვა და მათი შეიარაღება, დანიშნულ დროს დარაზმული ხალხის დანაწილება და აჯანყების წინა დღეებში ოფიცრების დაკავშირება ხალხთან. ამავე კრებაზე მიღებულ იქმნა გეგმა აჯანყებისა: მთავარი დარტყმა უნდა მომხდარიყო თბილისზე და ბათუმზე. ამისათვის გეგმის დეტალური დამუშავება სამხედრო-სამოქმედო შტაბს უნდა შეესრულებინა ბოლო დღეებში.

ამ კრებაზე წაკითხულ და მიღებულ იქმნა ფიცის ტექსტი. ეს ფიცი მიღებული ჰქონდა აგრეთვე მთელ ეროვ.-დემ. სტუდენტთა რაზმს და იგივე ფიცი ჩემ მიერ იქმნა გაგზავნილი ქაქუცასთან როტმ. ყარანგოზიშვილის საშუალებით 1923 წლის მაისში, და ამ დღიდან ქაქუცას რაზმი ხდება „შეფიცულთა რაზმი“. სამხედრო კომისიამ მიიღო რა თავისი ამოცანები, შეუდგა მის შესრულებას: რამდენიმე თვის განმავლობაში ქალაქები და სოფლები დაჰყო რაიონებად, ხალხი დააწყო ხუთეულად, ათეულად და ასეულად. აღნიშნა მთავარი პუნქტები, რომლებიც დანიშნულ დღეს უნდა აეღოთ, რის აღებაც უდრიდა ქალაქის დაჭერას. დამრტყმელი რაზმის უფროსებს, ე. ი. ოფიცრებს დაევალა თავ-თავიანთ პუნქტების დეტალური შესწავლა და გამორკვევა, თუ რამდენი კაცი დასჭირდებოდა მას თავისი პუნქტების ასაღებად. თბილისის იყო დაყოფილი შემდეგ პუნქტებად: 1. საბურთალო (არტილერიის ყაზარმები), 2. ვაკე—კურსანტები, 3. ფოსტა-ტელეგრაფი, 4. „ჩეკას“ ასაღებად—თოფ-აღებულები ხალხი, 5. რკინის გზის არსენალი, ელექტრონის და „ტეესეფის“ სადგურები, 6. ჯავსნოსან-ავტომობილები და ჯავსნოსანი მატარებელი. ყველაზე სუსტად ვიყავით საავიაციო გუნდში. მაიორი სიკო დავითაშვილის სიკვდილის შემდეგ, უმცროსი ოფიცრობა ერიდებოდა მუშაობაში ჩარევას.

ზემომოხსენებული რაზმის გარდა შიგ თბილისში ეროვ.-დემ.ოკ. ორგანიზაცია იძლეოდა 40 ათეულს; ამდენსავე—სოც.-დემოკრატიები. სოც.-ფედერალისტები, სოც.-რევ. და სხვები იძლეოდნენ უფრო ნაკლებს. ამავე სისტემით იყო დამუშავებული და დაწყობილი ყველა პატარა ქალაქები და სოფლები.

მთელი საქართველო დაიყო სამოქმედო რაიონებად რაიონებში დაინიშნა სარდლები და მათი თანაშემწეები. თვითეულ რაიონს გაერთიანებულ პარტიათა ორგანოს წარმომადგენელი („დამკომის“) მეთაურობდა. მას ემორჩილებოდა ამ რაიონის სარდალიც.

1. თელავის მაზრაში რაიონის სამხედრო წარმომადგენელი იყო კაპ. მიხაილოვი (ბერძენი, ქართველი ქვეშევრდომი) და ლეიტ. შ. სიღამონ-ერისთავი. გაერთიანებულ ორგანოს მეთაურობდა სოც.-დემ. ფირუზა (ფსევდონიმი) და მის თანაშემწედ იყვნენ ეროვ.-დემ. რაზმაძე და მასწავლებელი გიორგი ციცქიშვილი. ამავე მაზრაში იყო შედგენილი განსაკუთრებით ოფიცერთა რაზმი, რომელსაც პოლკ. სოლო მაჭავარიანი მეთაურობდა. მისი თანაშემწეები იყვნენ: კაპ. ირაკლი გამყრელიძე და კაპ. დათა სულხანიშვილი.

2. გურჯაანის რაიონს მეთაურობდა ჯანდიერი.

3. თიანეთში, დუშეთში, კავთის-ხევში, მანგლისში და ბორჩალოში ქაქუცა ნიშნავდა თავის ხალხიდან მეთაურებს და თვითონ ინიშნებოდა სარდლად ამ რაიონში.

4., 5. სიღნაღსა და გორს ჰყავდა აგრეთვე თავისი უფროსები.

6. ქუთაისის რაიონში—პოლკ. ს. წერეთელი და „დამკომის“ წარმომადგენელი იყო გიორგი წერეთელი.

7. სვანეთში—პოლკ. გარდაფხაძე და მისი თანაშემწე ეროვ.-დემ. ბიძინა პირველი და ორი ძმა დადიანები.

8. სამეგრელოში ეროვ.-დემ. ორგანიზაციების ხელმძღვანელები იყვნენ: გენ. თოფურია, ნოტარიუსი მიხეილ გვალია, შალვა კალანდარაშვილი („დამკომის“ რწმუნებული), ფოთის გიმნაზიის დირექტორი სტეფანე გაგუა, როტმ. დავით მხეიძე და სხვა.

9. ქუთაისში სამხედრო ორგანიზაციაში შედიოდნენ პოლკ. მიქელაძე, პორუჩ. გ. ჭაჭიაშვილი, ბარათაშვილი და სხვა. ქუთაისში მეთაურობდა ეროვ.-დემ. პარტიის ორგანიზაციას ელისე პატარიძე.

10. გურიაში—გენ. სოლ. ყარალაშვილი, „დამკომის“ წარმომადგენელი ქავთარაძე.

11. ბათუმში—გენ. ფურცელაძე. სამხედრო კომისიის წარმომადგენელი ჩიტიაშვილი. ეროვ.-დემ. წარმომადგენელი მგალობლიშვილი.

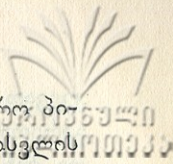
რაიონის სარდლები ამოცანების შესრულების შემდეგ სამაზრო ქალაქებს უნდა დაჰხმარებოდნენ. ჩრდილო-კავკასიის მთავრობის იგზავნებოდნენ: მაიორი ვ. ბერიძე (სოლოვკაში გარდაიცვალა), როტმ. ი. ავალიშვილი და 7 სხვა ოფიცრები. ამათ უნდა ეხელმძღვანელათ აჯანყებულ მთიელ ხალხისათვის.

პირველი გამოსვლისათვის იარაღი საკმარისად მგვაჩნდა, შემდეგისათვის კი ვშოულობდით. მთავარ-სარდლის დანიშვნა და მასთან სამოქმედო შტაბის შედგენა უნდა მომხდარიყო მხოლოდ აჯანყების წინა თვეში. შტაბს დეტალურად უნდა შეესწავლა მოწყობილი ორგანიზაციები და მოქმედებისათვის ბრძანებები დაეგზავნა. მთავარ-სარდლის დანიშვნისა და სამოქმედო შტაბის დაარსების შემდეგ სამხედრო კომისია ავტომატურად უქმდებოდა (ალბად ამ კომისიის წევრებს გამოცდილი მთავარ-სარდალი შტაბის წევრებად შეიყვანდა, მაგრამ სამწუხაროდ ასე არ მოხდა).

1923 წლის შემოდგომისათვის სამხედრო კომისიას თავისი მუშაობა დამთავრებული ჰქონდა, ე. ი. აჯანყებისათვის ხალხი დარაზმული ჰყავდა. აჯანყება უნდა დაწყებულიყო მთელ საქართველოში ერთ დღეს, ერთ საათს; უეცრივ და შეუჩერებლად უნდა ემოქმედათ, სანამ მტრის რიგებში დემორალიზაცია არ მოხდებოდა.

11.

ვინაიდან ამ აჯანყებაში გადამწყვეტი როლი უნდა ეთამაშა ქაქუცა ჩოლოყაშვილს თავისი შეფიცულებით, ამიტომ საჭიროდ ვცანით, პირადად ქაქუცასთან მოგველაპარაკა. გადაწყვეტიტე ქაქუცას ჩამოყვანა თბილისში და აჯანყების გეგმა და დრო მასთან შეთანხმებით მიგველო და დაგვენიშნა. ამ საქმის მოწყობა მე ვიკისრე. 1923 წლის ქრისტიანობის თვეში, ერთი მანდილოსანის საშუალებით, ქაქუცა თავისი ორი შეფიცულით: სერგო მაისურაძით და გაბო ოზიაშვილით თბილისში ჩამოვიდა. პირველი ღამე ერთ ოჯახში გავატარეთ, მეორე დღეს, საღამოთი, სამხედრო კომისიის კრება მოისმინა. სამხედრო კომისიის მიერ დამუშავებული გეგმა მთლად გაიხიარა. ქაქუცა თბი-

ლისში რვა დღე დარჩა. ამ ხნის განმავლობაში ბევრი სამხედრო პირები ინახულა, რომლებიდანაც თანხმობა მიიღო, რომ გამოსვლის წინა დღეებში მას შეუერთდებოდნენ. რვა დღის შემდეგ ქაქუცა თავისი შეფიცულებით ტყვეა-წამლით დატვირთულნი საღამოს 9 საათზე ვერიდან ღუშეთის მიდამოებში გადავიდნენ.

12.

როგორც ზემოთ ვსთქვით, „დამკომში“ მუშაობა ორი მხრივ სწარმოებდა: 1. პოლიტიკურ მუშაობას „დამკომი“ აწარმოებდა; მან აღადგინა კავშირი ყველა ორგანიზაციებთან ქალაქებში და სოფლებში, ყველგან დანიშნა თავისი წარმომადგენლები, გააბა კავშირი სომხებთან, აზერბეიჯანთან და მთიულებთან. პირველ ორთან კავშირი ჰქონდათ სოც.-დემოკრატებს, მესამესთან — ეროვ.-დემოკრატებს. პირველად მთიულების წარმომადგენლებს შეხვდა ქაქუცა 1923 წელს. მთიულებმა მოითხოვეს „დამკომიდან“ პოლიტიკური წარმომადგენელი მანდატით, რომლებთანაც მათ ჰსურდათ ოფიციალური ხელშეკრულების დადება. „დამკომმა“ მიიღო მათი წინადადება და ოქტომბერში გაგზავნა გიორგი წინამძღვრიშვილი მოსალაპარაკებლად ქ. გროზნაში. იქ ალი მიტაევმა მეჯლისი მოიწვია. გ. წინამძღვრიშვილმა მოხსენება გაუკეთა საქართველოში შექმნილი მდგომარეობის შესახებ და სთხოვა მთიელებს, მოძრაობაში მონაწილეობა მიეღოთ ქართველებთან ერთად. მეჯლისმა ერთხმად მიიღო ქართველების წინადადება. გ. წინამძღვრიშვილი ერთ კვირამდე დარჩა ქ. გროზნაში. მოაგვარა რამდენიმე ტენიკური საკითხი და უკან დაბრუნდა. „დამკომში“ მისმა მოხსენებამ კარგი შთაბეჭდილება მოახდინა. ოქტომბრის გასულს მთიელებიდან კაცი ჩამოვიდა მდგომარეობის გამოსარკვევად და თანაც მოითხოვა რამდენიმე ქართველი ოფიცერი, რომ მათ აჯანყებულ ხალხისათვის ეხელმძღვანელათ. ნოემბერში „დამკომს“ ხალხი უკვე დარაზმული ჰყავდა გამოსასვლელად და თავიანთ წრეში აჯანყების დაწყების საკითხი დასვა. დაადგინეს, აჯანყება მოხდეს 1924 წლის თებერვლის დასაწყისში, სანამ კი ვასო ნოდია და გიორგი წინამძღვრიშვილი გაიგზავნოს საზღვარგარეთ საერთაშორისო მდგომარეობის გამოსარ-

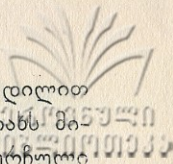
კვევად და დაევალოთ მათ პოლიტიკური მუშაობისათვის საზღვარგარეთიდან წამოიყვანონ ხალხი, ოღონდ ურჩიონ ვალიკო ჯუღელს და ბენია ჩხიკვიშვილს არ წამოვიდნენ, რადგანაც მათი ჩამოსვლა საქართველოში საქმეს დიდად ავნებს. უთანხმოების გამო „დამკომმა“ გაგზავნა მხოლოდ ვასო ნოდია.

სტამბოლიდან ვ. ნოდისაგან ცნობა მივიღეთ, რომ შშვიდობით ჩავიდა და ეცდებოდა თებერვალში უკან დაბრუნდეს. „დამკომმა“ დააჩქარა მუშაობა; მოიწვია ყველა ქალაქებიდან და მაზრებიდან თავისი წარმომადგენლები; მოისმინა სამხედრო კომისიიდან ძალების აღნუსხვა, რაშიც შეიტანა შესწორებანი და თანაც დაავალა ამავე კომისიას თებერვლისათვის მუშაობა დაემთავრებია და აჯანყებისათვის მზად ყოფილიყო.

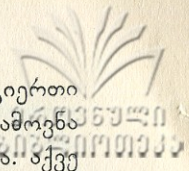
ამ ხანში „ჩეკამ“ ხელში ჩაიგდო დიდი აქტიური და ენერგიით სავსე პირები: ჯერ ნ. ხომერიკი, შემდეგ 1924 წლის 24 იანვარს გოგიტა ფალავა (აზერბეიჯანის კავშირის გაბმის დროს ბაქოდან ჩამოსულმა კაცმა ვასცა და ჩეკისტებთან ერთად მივიდა გ. ფალავას ფარულ ბინაზე. 28 იანვარს 1924 წელს დაიჭირეს აგრეთვე გიორგი წინამძღვრიშვილი იმ დროს, როდესაც ის ქაქუცასთან იარაღს ჰგზავნიდა. იარაღის მომტანთა ორში ერთი მოღალატე გამოდგა. მასთან ერთად ჩეკისტი ეჯიბიაც მოვიდა გ. წინამძღვრიშვილთან და დააპატიმრა.

ხალხმა ნერვიულობა დაიწყო. თხოულობდნენ გამოსვლას ან მუშაობის შენელებას, ვინაიდან დარაზმულ ხალხში კონსპირაციის შენახვა დიდხანს შეუძლებელი ხდებოდა. სამხედრო კომისიაში გ. ფალავას მაგიერად შემოვიდა ლ. ბელთაძე, რომელიც ერთი კვირის მუშაობის შემდეგ დაპატიმრებულ იქმნა. მის მაგიერად შემოვიდა ნ. კახიანი. აპრილში ესეც ხელში ჩაუვარდა ჩეკას. ის შეცვალა პორ. იურისტმა ჯინორიამ. ამ ხალხის დაჭერამ ძალები გაგვიანახვერა და ჩაშლილი ორგანიზაციები ძლივს აღვადგინეთ მისში.

საბრძოლველად გამზადებული რაზმები მოქმედების დაწყებას თხოულობდნენ იმ მოსაზრებით, რომ ზოგიერთ რაზმებს თავისი ნებით გამოსვლები არ დაეწყოთ, როგორც ეს მოხდა 1922 წელს და რამაც დიდი ზარალი მოიტანა, „დამკომმა“ გადაწყვიტა გაეგზავნა თავისი წარმომადგენლები მაზრებში ხალხის დასამშვიდებლად. სწორედ ამ დროს ორი დიდი რაზმი ქაქუცა ჩოლოყაშვილისა და მიხეილ ლაშქარაშვილისა ბინადრობდა კავთის-ხევის მიდამოებში (ქართლში) ორივეს ჰქონდა სურვილი გაერთიანებისა. ამ გარემოებით ვისარგებლე და წავედი ქაქუცასთან შესახვედრად. მე და ქაქუცასაგან გამოგზავნილი კაცი თბილისის სადგურიდან გავედით ღამის თერთმეტ-ნახევარ საათზე. ამავე მატარებლით მოდიოდა ლაშქარაშვილის მეუღლეც. სადგურ ზემო-ხანდაგში ჩამოვხტით დილის 2 საათზე. ელენე ლაშქარაშვილს მიუახლოვდა ერთი გლეხიკაცი და გააფრთხილა, რომ სოფელი ჩეკისტებით საესეა და გზებს სდარაჯობენ, რადგანაც გაუგიათ ერთ-ერთი გასული რაზმის ამ რაიონში ბინადრობა. ადგილობრივი „ჩეკას“ მოხელეები ელენე ლაშქარაშვილს კარგად იცნობდნენ, ამიტომ, სიფრთხილის გამო, ის იძულებული გახდა უკან დაბრუნებულიყო თბილისში, მე კი გადავწყვიტე სიბნელით მესარგებლა და დანიშნულ ადგილას ქაქუცას შევხვედროდი. გზას გავუდექი და ცოტა მოშორებით ქაქუცას კაცი გავიძლოლე. აგერ, სიბნელეში ბორნის პატარა ქოხიც გამოჩნდა. ქოხში ცეცხლი ენთო. ცეცხლის შუქზე ქაქუცას კაცი ხელით საშიშროებას მანიშნებდა, მაგრამ უკან დახევა უკვე გვიანდა იყო. ქოხიდან რამდენიმე შეიარაღებული კაცი გამოვიდა და ჩემს მსლებელს ლაპარაკი დაუწყო. გადავწყვიტე პირდაპირ მივსულიყავი მათთან. დაჭიმული წუთები შეიქმნა; ყველაფერი დამყარებული იყო იმაზე, თუ რამდენად შევინახავდი სიმშვიდეს. ბორანს მიმოსვლა ჯერ არ დაეწყო, რომ პირდაპირ მტკვრის მეორე ნაპირას გადავსულიყავ და ამ ხალხთან ლაპარაკი ამეცდინა. ქოხში შევედი თუ არა, მილიციონერები ფეხზე წამოდგნენ. ნება ვთხოვე ცეცხლთან გათბობისა, თანაც აქაური სოფლების გამოკიხთვა დაუწყე, ვითომ ოჯახობისათვის სააგარაკო ბინას

ვემბდი და მათ რჩევასა ვთხოვდი. ერთმა მათგანმა მიჩრია დილით
ნათ წავეყოლიდი და თავიანთ სოფელში კარგსა და იაფ ოთახს მი
შოვნინდა. ამავე დროს შევამჩნიე, რომ ამ ხალხმა რაღაც ჩუროჩული
დაიწყო. გარეთ გაიყვანეს ჩემი მოკავშირე და გამოკითხვა დაუწყეს.
—ვინა ვარ, საიდან მოვდივარ, ან სად შემხვდა. მოკავშირემ ყველა-
ფერზე უარი გამოაცხადა. მათი ჩუროჩული მშვენივრად შესმოდა. ქა-
ქუცასთან შეხვედრაზე უკვე აღარა ვფიქრობდი; უმთავრესი იყო,
ამ ხალხისაგან როგორმე თავი დამეღწია. ვიფიქრე, სჯობია, დილით
ამათ წავეყვე და მართლა სააგარაკო ბინა ავიღო. ის იყო რიქრაჟი და-
იწყო, მტკვრის მეორე მხარეს მებორნეც გამოჩნდა, აამუშავა ბო-
რანი და ჩვენს ნაპირს მოადგა. ქოხიდან გამოვედი და მილიციონე-
რებს მივმართე, წამოსულიყვნენ. ისინი როგორღაც შეტორტმანდნენ,
წაიჩუროჩულეს და შემდეგ ერთმა მათგანმა მიჩრია, რომ მე წავესული-
ყავი და ისინი ათ-თხუთმეტ წუთში დამეწეოდნენ. უკვე იმედი მო-
მეცა, რომ თავს ვიხსნიდი ამ ხათაბალისაგან. მტკვრის მეორე ნაპირ-
ზე გავედით მე ჩემი მოკავშირით და კიდევ ერთი გლეხიკაცი. აშკა-
რა იყო, მილიციონერებს გადაეწყვიტათ, შორიდან თვალ-ყური ჟდევ-
ნათ, და ესლა უკვე შეუძლებელი ხდებოდა ქაქუცას კაცთან ერთად
მოგზაურობა. ერთმანეთს უნდა დავშორებოდით და სალამოს, შე-
ბინდებისას, სადმე მინდორში ისევ შეხვედროდით ერთმანეთს. დრო
რომ ვიხელთე, ჩემი გადაწყვეტილება მოკავშირეს შევატყობინე. რა-
მოდენიმე მანძილის შემდეგ მას დავშორდი და სხვა ბილიკით კვე-
თის-ხევისაკენ გავემგზავრე. ჩემს ბედზე ამ დღეს კვირა იყო და მინ-
დორში მუშაობა არ სწარმოებდა. პატარა ბუჩქებს შევეფარე და სა-
ლამომდე მშვიერ-მწყურვალნი თავს ვინახავდი. შებინდებისას დანიშ-
ნულ ადგილისაკენ გავემურე. ცოტა დავვიანებით მოკავშირემ ქა-
ქუცა მოიყვანა. მას ახლდა თავისი შეფიცული ლელო ჩიქოვანი.
ამათაც იმ დღეს ბევრი განცდები გადაეტანათ. სოფელში ჩეკისტე-
ბი დათარეშობდნენ და რამდენჯერმე იმ ვენახსაც მისდგომოდნენ,
სადაც ამათ თავი შეეფარათ. სანამ კარგად არ დაბნელდა, ვენახი-
დან არ გამოსულიყვნენ. მოკავშირე უკან სოფელში დაბრუნდა, ჩვენ
კი იქვე ახლოს ციხის ნანგრევებში შევედით და საქმეს შევუდექით:
გავაცანი ქაქუცას მდგომარეობა და „დამკომის“ სახელით ვთხოვე,
მოთმინება გამოეჩინა, რადგანაც გამოსვლა საქართველოში და მთი-

ულეთში ერთად უნდა მომხდარიყო, და ეს საჭიროებდა ზოგიერთი საკითხის მოგვარებას. გამოსვლის გადადება ბევრად არ ესიამოვნა ქაქუცას, მაგრამ რას იზამდა?! საქმე მორჩილებას მოითხოვდა. უკვე გადავწყვიტეთ მთავარ-სარდლის კანდიდატურა წამოგვეყენებინა. ბევრი ლაპარაკის შემდეგ გენ. ს. ჭავჭავაძე ავირჩიეთ. საქმის მოთავეების შემდეგ ქაქუცამ მთხოვა, თავის ბინაზე წავყოლოდი და დანარჩენი რაზმელებიც მენახა. სიამოვნებით დავთანხმდი და მაშინვე გზას გავეუდექით.

მაისის პატარა ღამე იყო; სიბნელით უნდა გვესარგებლა და ჩქარა გვევლო, რომ დილით ბინაზე ავსულიყავით. მე, ორივე ფეხში დაჭრილს, სიარული მიძნელდებოდა, ისინი კი შველებივით მიბზოდნენ. შუა-გზაში ქაქუცას თანაშემწე კაპ. ვაჩნაძე და სერგო მაისურაძე დაგვხვდნენ, ტყიდან გზის დასაზვერად ჩამოსულიყვნენ. ეხლა ხუთნი ვიყავით. წინ, ოცდაათი ნაბიჯით, ს. მაისურაძე მიგვიძლოდა, უკან ლ. ჩიქოვანი გვეფარავდა სანამ ტყეში შევიდოდით. უცებ ს. მაისურაძემ თოფი მხარზე მიიბჯინა და ვილაცას შეჰყვირა: — „უკან მიბრუნდით!“ — ჩვენ რომ მივუახლოვდით, შემდეგი სურათი დავინახეთ: სოფლიდან მომავალი ხალხი, 15 კაცამდე, გაეჩერებინა, გზის ნაპირას გადაეყვანა, ზურგი ჩვენსკენ ექნევიან და, სანამ ჩვენ არ გავცილდით კარგა მოშორებით, არ გაანთავისუფლა. თითონ კი მარდად დაგვეწია და ისევ თავის ადგილი დაიჭირა. დილით დაღლილ-დაქანცულები ბინაზე ავედით. ახლო სოფელში გაეგოთ, რომ ბელადს ქალაქიდან საიდუმლო მთავრობის კაცი მოსვლია, და რამდენიმე გლეხკაცი ძღვენით ამოვიდნენ. მთელი დღე იმათთან ვავატარე და საღამოს იქაურ გლეხკაცთან ერთად სადგურისაკენ დავეშვი. გლეხკაცმა სხვა გზით სადგურ ქსანში ამომიყვანა.. თბილისში დილით 10 საათზე ჩამოვედი. სადგურთან ახლო საიდუმლო ბინაზე თავი შევაფარე. „დამკომის“ წევრებს ვაცნობე ჩემი დაბრუნება და იმავე საღამოს მოწვეულ კრებაზე მოხსენება ვავაკეთე.

მთავარ-სარდლად გენ. ს. ჭავჭავაძე ყველასათვის მისაღები იყო. „დამკომის“ თავმჯდომარემ, გ. ანდრონიკაშვილმა, მასთან მოლაპარაკება იკისრა. მალე მისგან თანხმობაც მივიღეთ. შესდგა სამოქმედო შტაბი. მთავარ-სარდლის დასახმარებლად დანიშნულ იქმნა ორი პოლკოვნიკი. დადგა მომენტი, როდესაც პარტიულ და სამხედრო ძალებს ერთ დარაზმულებაში თავი უნდა მოგვეყარა. ეს მუშაობა ყველაზე მეტ სიფრთხილეს თხოვლობდა, რადგანაც პარტიულ ორგანიზაციებში ხშირად გაცემა ხდებოდა. ამიტომ სამხედრო პირები მათთან დაკავშირებას ბოლო მომენტისათვის სდებდნენ.

მაისში საზღვარგარეთიდან თბილისში დაბრუნდა ვ. ნოდია. მას ჩამოჰყვა, მიუხედავად „დამკომის“ დადგენილებისა, ვალიკო ჯუღელი, ბ. ჩხიკვიშვილი და მათთან ერთად ვ. მგელაძე, ცინცაბაძე და ცენტერაძე (ყველა სოც.-დემოკრატები), სხვა პარტიებიდან არავინ და არც არაფერს იტყობინებოდა. ახალმა ჩამოსულებმა ჩამოიტანეს შემდეგი ინფორმაცია: **საერთაშორისო მდგომარეობა ხელს უწყობს აჯანყების დაწყებას, და, თუ ვინიცოხაა, აჯანყება დამარცხდეს, მაშინ მოძრაობა პროვინციებში უნდა გაგრძელდეს, რომ ამით პარიზში მყოფმა გაერთიანებულმა ცენტრმა შესძლოს ზოგიერთ მეგობრულად განწყობილ სახელმწიფოსთან დიპლომატიური წესით მოავაროს საქართველოს საკითხი რუსებთან.**

ჩვენთვის ასეთი ცნობები სრულიად დამაკმაყოფილებელი იყო. მუშაობა უფრო გაჩაღდა. სამხედრო კომისიაში, დიდი კამათის შემდეგ, გოგია ფაღავას მაგიერ შემოვიდა ვალიკო ჯუღელი. სამხედრო კომისია განახლდა შემდეგი შემადგენლობით: სოც.-დემოკრატები: კოტე ანდრონიკაშვილი, ვალიკო ჯუღელი და ჯინორია. ეროვ.-დემოკრატები: იასონ ჯავახიშვილი და მე. ვალიკო ჯუღელი დიდ აქტიობას იჩენდა სოც.-დემოკრატიულ წრეში. ხალხი გაამხნევა და ძალებიც შეჰმატა. პირველად მასთან შეხვედრა მქონდა მისი კავშირის, ქეთო ხუციშვილის, საშუალებით. მასთან იყვნენ ვასო ნოდია და ჯინორია. ჩვენ ვავაცანით სამხედრო კომისიის მუშაობა. ვ. ჯუღ-

ლელი ალტაცებაში მოვიდა და განაცხადა, რომ ყველაფერი მშვენიერად
რად არის დამუშავებული და, რაც შეიძლება, საჩქაროდ უნდა
დეს გამოსვლაო.

15.

1924 წლის ივნისში ჩვენმა პარტიამ მოახდინა მთავარი კომიტე-
ტის ყრილობა, რომელსაც საბოლოოდ უნდა გადაეწყვიტა აჯანყე-
ბის საკითხი. ისონ ჯავახიშვილმა, „დამკომის“ თავმჯდომარის მო-
ადგილემ, გააკეთა მოხსენება საერთაშორისო მდგომარეობის შესა-
ხებ და დაუმატა ვ. ნოდის საზღვარგარეთიდან ჩამოტანილი ცნობა,
**რომ საერთაშორისო მდგომარეობა ხელს უწყობს აჯანყების დაწყე-
ბას.** ცნობა „დამკომს საკმარისად მიაჩნდა, რომ აჯანყება დაეწყო.
აჯანყებისათვის ძალთა აღრიცხვის შესახებ მე გავაკეთე მოხსენება.
რასაკვირველია, კონსპირაციის მოსაზრებით მოხსენება სრული არ
იყო და ზოგადი ხასიათი ჰქონდა, რამაც ზოგი-ერთი წევრი არ დაა-
კმაყოფილა. ამ საკითხის ირგვლივ გაიმართა აზრთა გაცვლა-გამო-
ცვლა: პარტიის თავმჯდომარე შალვა ამირაჯიბი იყო აჯანყების წი-
ნააღმდეგი. მისი აზრით ქართველმა ხალხმა უარი უნდა სთქვას აჯან-
ყებაზე, რადგანაც დღევანდელ პირობებში პატარა საქართველო ვერ
გაუმკლავდება რუსეთსაო. ექიმში მიხეილ იშხნელი აჯანყების მო-
მხრე იყო. ის ამბობდა: საქართველოსათვის დამარცხებული აჯანყე-
ბაც გამარჯვება იქნებაო, მხოლოდ „დამკომის“ მუშაობით არ იყო
კმაყოფილი და თხოულობდა უფრო ენერგიულ მუშაობას ხალხში.
ელისე პატარიძე არ ენდობოდა ვ. ნოდის მიერ ჩამოტანილ ცნობას
და თხოულობდა აჯანყებისათვის მოწყობილი ორგანიზაციების და-
შლას და მხოლოდ ცენტრალური და სამაზრო სამხედრო სამეულე-
ბის შენარჩუნებას. მოითხოვდა აგრეთვე დაუყონებლივ ჩვენი (ე. ი.
ეროვ.-დემოკრატების) წევრის გაგზავნას ევროპაში, ჩვენი პარტიის
წარმომადგენელთა დაკავშირებას და მისგან უშუალო ცნობების მი-
ღებას.

აქ უნდა აღვნიშნო, რომ ამნაირი ოპოზიცია სოც.-დემ. პარტია-
შიც იყო. მაგალითად, კოტე ანდრონიკაშვილს ეძახდნენ ეროვ.-დამ.

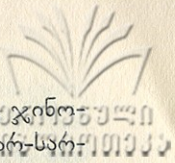

პარტიის ინტერესების დამცველს და ჩვენებმა იასონ ჯავახიშვილს სოც.-დემოკრატიულ მონათლეს. ეს იმას ნიშნავდა, რომ „დამკომის“ წევრებს სწორედ ესოდნათ გაერთიანებული ეროვნული მუშაობა, პოლიტიკურ პარტიებში კი ჯერ კიდევ სჭარბობდა ვიწრო პარტიული შეხედულებანი.

ყველა ზემოთ გამოთქმული აზრები „დამკომის“ მიმართ უნდობლობას ნიშნავდა. ამიტომ იას. ჯავახიშვილმა ნდობის საკითხი დასვა. კომიტეტმა ნდობა გამოუცხადა და აჯანყება უმრავლესობით გადაწყდა. ამავე კრებაზე განვიხილეთ „ჩეკიდან“ გამოგზავნილი გიორგი წინამძღვრიშვილის წერილი, რომელიც ნებას თხოულობდა „ჩეკასთან“ მოლაპარაკება დაეწყო შემდეგ პირობებში: აჯანყებაზე პარტიას უარი ეთქვა, სამოქმედოდ დამზადებული რაზმები დაგვეშალა და ყველა პასუხისმგებელი პირები და ქაქუცა ჩოლოყაშვილი თავისი რაზმით საზღვარგარეთ გაეხულიყავით. ეს წინადადება მართლაც რომ გ. წინამძღვრიშვილისაგან ყოფილიყო და არა „ჩეკის“ ხრიკები, მაინც მხარს არავინ დაუჭერდა. თითონ გ. წინამძღვრიშვილს კი ვაცნობეთ, რომ პირადად ის თავისუფალია, რა პირობებითაც და რა საშუალებითაც ჰსურს, ისე დააღწიოს თავი „ჩეკას“.

16.

ივლისის შუა რიცხვებში „დამკომმა“ მოიწვია გაფართოებული კრება, რომელსაც დაესწრნენ ყველა პარტიების ბიუროთა და კომისიის წევრები და მთავარ-სარდალი ს. ჭავჭავაძე. ბინას სდარაჯობდა მიშა კოლუაშვილისა და ეროვ.-დემოკრატიული შეიარაღებული რაზმები. „დამკომმა“ გაუკეთა კრებას საერთო პოლიტიკური მოხსენება. ყველა კომისიებმა ჩააბარეს ანგარიშები; სამხედრო კომისიამ აღნუსხა რაზმელების ძალები. ამის შემდეგ საბოლოოდ დაისვა აჯანყების საკითხი. **მთავარ-სარდალმა განაცხადა, რომ ძალები და ტენიკური მუშაობა საკმარისად მიაჩნია აჯანყების დაწყებისათვის. მთავარ-სარდლის დაფასებამ გადასწყვიტა აჯანყების საკითხი, რაც ყველა პარტიის მიერ იქმნა მიღებული.** აჯანყების დღე უნდა დაენიშნათ თვით მთავარ-სარდალს მას შემდეგ, როდესაც სამხედრო კომისიიდან

მუშაობას ჩაიბარებდა. სამი დღის განმავლობაში ვ. ჯუღელი, აკინჯაძე, რია და მე ვაბარებდით სამხედრო მუშაობის შედეგებს მთავარ-სარდალს. ამ დღიდან აჯანყების დეტალური დამუშავება მთავარ-სარდალს და მის შტაბს ევალებოდა.

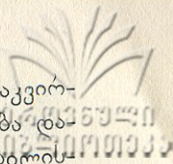
ჩრდილო-კავკასიაში „დამკომმა“ გაგზავნა ექიმი მ. იშხნელი, რომელმაც ინახულა ალი მიტაევი და მისგან გაიგო, რომ მთა მზად იყო აჯანყებისათვის, მხოლოდ ელოდებოდა საქართველოდან ნიშანს და ხელმძღვანელ ოფიცრებს. ამ ცნობით მ. იშხნელი თბილისში დაბრუნდა. კ. ანდრონიკაშვილმა და ი. ჯავახიშვილმა პირადად ინახულეს პასუხისმგებელი ოფიცრები. ქალაქებიდან და მაზრებიდან მოიწვიეს სამხედრო და პარტიითა წარმომადგენლები და დაავალეს, რომ რაზმები მზად ჰყოლოდათ გამოსასვლელად. მხოლოდ დღესა და საათს განსაკუთრებული ბარათებით შეატყობინებდნენ.

„დამკომმა“ აჯანყების დღედ დანიშნა 17 აგვისტო, და გამოსვლა უნდა დაწყებულიყო შემდეგი გეგმით: პირველად გამოვიდოდა თბილისი. ამისათვის ქაქუცა თავისი რაზმით თბილისს მოუახლოვდა 20 კილომეტრზე და სოფ. ნახშირის გორასთან დაბანაკდა. მას დაუკავშირდა მიშა ლაშქარაშვილი თავისი რაზმით, გ. ნაცვლიშვილი დუშეთისა და დიღმის რაზმით, კაპ. ელ. ვაჩნაძე ბორჩალოს რაზმით და კიდევ მოემატა მანგლისის რაზმიც. თვით თბილისში ყველა დამკვრელ რაზმებს უფროსები ჩაუდგნენ სათავეში, დანიშნულ რაიონებში კი სარდლები გაგზავნეს. აგვისტოს პირველ რიცხვებში ხალხი მზად იყო და „დამკომის“ სიტყვას ელოდებოდა აჯანყების დასაწყებად. ამ ხანში ვაზიანის მიდამოებში დაბანაკდა მთელი ამიერკავკასიის არტილერია 120 ზარბაზნით. ამ ძალის ხელში ჩაგდება ნახევრად მაინც სწყვეტდა თბილისის ბედს. ამისათვის საჩქაროდ ავმუშავდით. დავიმუშავეთ გეგმა, რომლითაც მთელი არტილერია ხელში გვივარდებოდა. ამ რაიონის სარდლად დანიშნა არტილერისტი პოლკ. ი. ცაგურია. მის განკარგულებაში იყო ამ რაიონის სოც.-დემ. რაზმი. დამუშავებული გეგმით მათ უნდა ჩამოერთმიათ რუსებისათვის ზარბაზნები და მოსდგომოდნენ თბილისს ნავთლუღის მხრივ. აჯანყების მეორე დღეს თელავის, სიღნაღისა და გურჯაანის რაზმები ყველა ერთედ პოლკ. ცაგურიას ხელში უნდა გადასულიყვნენ. ჩრდილო-კავკასიაში ცნობის მისაცემად გაიგზავნა ეროვ.-დემ. სტუ-

დენტა სამხედრო კომისიის ერთი წევრი. გ. ფალავას დაჭერის შემდეგ კავშირი აზერბეიჯანთან ვეღარ აღვადგინეთ ასე, რომ აჯანყებაში გამოდიოდნენ მთელი საქართველო და ჩრდილო-კავკასიელები.

ასეთი იყო ვითარება პირველიდან ექვს აგვისტომდე, ე. ი. სანამ „ჩეკამ“ ვ. ჯუღელი დააპატიმრა, როდესაც ის მტკერის მარცხენა მხრიდან ბორჩით საბურთალოში გადმოდიოდა დანიშნულ პარტიულ კრებაზე დასასწრებლად. ამ დღიდან დაიწყო აჯანყების ჩაშლა. მის დაპატიმრებას მოჰყვა გეგმის შეცვლა და აჯანყების ცუდ პირობებში დაწყება. ვ. ჯუღელის დაკითხვის შემდეგ „ჩეკაში“ დაახლოებით აჯანყების დღეც გამოაშკარავდა. ეს მოხდა შემდეგი სახით: „ჩეკას“ გამოძიებელმა, მოროზოვმა, თავისი შედგენილი აჯანყების გეგმა უჩვენა ვ. ჯუღელს და დაარწმუნა, რომ ვითომ „დამკომის“ სამხედრო კომისიის ერთ-ერთი წევრი ყველა ცნობებს აწვდიდა „ჩეკას“ და თუ ვ. ჯუღელი ზომებს არ მიიღებს და „დამკომს“ აჯანყების გადაწყვეტილებას არ მოახსენებინებს, ხელისუფლება იძულებული იქნება დიდი სისასტიკე გამოიჩინოს. პირველ რიგში დაჭვრეტს იმ ხალხს, ვინც ამ საქმეზე უკვე დატუსაღებული ჰყავს და შემდეგ ქალაქებს და სოფლებს გაანადგურებს. ამ ტყუილმა ცნობამ ვ. ჯუღელზე დიდი შთაბეჭდილება მოახდინა. მაშინვე „დამკომს“ წერილი გამოუგზავნა და სთხოვა, აჯანყება მოეხსნათ. რასაკვირველია, „ჩეკიდან“ გამოგზავნილ წერილს ჩვენთვის ფასი არა ჰქონდა, მით უმეტეს, რომ ეს პირველი შემთხვევა არ იყო. ასევე მოიქცა „ჩეკა“ გ. წინამძღვრის შვილისა და გ. ფალავას დაჭერის შემდეგ. განსხვავება მხოლოდ იმაში იყო, რომ ვ. ჯუღელის წერილი უფრო კატეგორიული იყო. „დამკომმა“ დაადგინა, ვ. ჯუღელთან შესწყვიტოს ყოველგვარი კავშირი და მისგან გამოგზავნილი წერილი უკან გაუგზავნა. მაშინ ვ. ჯუღელი „ჩეკას“ შეევედრა, საჩქაროდ გაენთავისუფლებინათ, რომ პირადად მიეღო მონაწილეობა „დამკომის“ საწინააღმდეგოდ და აჯანყება მოეხსენებინა. „ჩეკა“ ჯუღელს არ ენდო, მხოლოდ „ჩეკაში“ დატუსაღებული სოც.-დემ. ვანო ლლონტს დააკისრა შეესრულებინა ვ. ჯუღელის დავალებანი. ვანო ლლონტმა ჯუღელის სახელით მიმართა სოც.-დემ. ცენტრალურ კომიტეტს და სთხოვა, აჯანყებაზე ხელი აეღოთ. მენშევიკების ცეკამ უპასუხა: „გადაეცით ვ. ჯუღელს და „ჩეკას“, რომ გამოსვლის საკითხი ახლო მომავალში არა სდგას

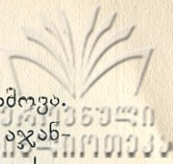

და არც არავითარ აჯანყებას არ ვაპირებთ“-ო. ამ პასუხით, რასაკვირველია, „ჩეკა“ არ დაკმაყოფილდა. ხელისუფლებამ ნერვიულობა და იწყო და რეპრესიებს მიმართა. მანევრებზე გასული ჯარი თბილისში დააბრუნა, თბილისის ირგვლივ გზები შეჰკრა, საღამოს 9 საათიდან თბილისიდან გასვლა და შემოსვლა აღკვეთა, გაამაგრა ქალაქის მნიშვნელოვანი პუნქტები, ქუჩებში „პატრულები“ გამოიყვანა და საეჭვო სამხედრო პირების დატუსაღება დაიწყო. ბათუმში და აბატიმრეს ბათუმის გაერთიანებული ორგანო. მასთან ერთად გენ. ფურცელაძე. გურიაში დაატუსაღეს გენ. ს. ყარალაშვილი. ამ ამბებმა თავზარი დაგვცა. მთავარ-სარდალმა გენ. ჭავჭავაძემ ძალების შესუსტება იგრძნო და შეხვედრა მთხოვა. ბაასის დროს გამოირკვა, რომ მთავარ-სარდალს აჯანყების გამარჯვების იმედი დაჰკარგოდა და მთხოვა, „დამკომისათვის“ გადაემცა, რომ ამ პირობებში გამოსვლა შეუძლებელი ხდება. ამ საღამოსვე ვინახულე იასონ ჯავახიშვილი და გადავეცი მთავარ-სარდალის აზრი. ი. ჯავახიშვილმა შემდეგი სიტყვებით მომმართა: „მთავარ-სარდალს გადაეცი, რომ აჯანყება უკვე დაწყებულია და ამ პირობებში უკან დახევა და მისი შეჩერება უფრო მეტ მსხვერპლს გამოიწვევს. ვთხოვ მთავარ-სარდალს თავისი მოვალეობის შესრულებას შეუდგეს.“

ი. ჯავახიშვილმა „დამკომში“ მოითხოვა მთავარ-სარდალის გადაყენება და მის მაგიერად პოლკ. ქ. ჩოლოყაშვილის კანდიდატურა წამოაყენა. „დამკომმა“ ეს წინადადება არ მიიღო და მთავარ-სარდალად ისევ გენ. ჭავჭავაძე დასტოვა.

შეცვლილმა მდგომარეობამ დამუშავებული გეგმის შეცვლა გამოიწვია. „დამკომის“ და მთავარ-სარდალის აზრით თბილისი აჯანყების ცენტრად ვეღარ გამოდგებოდა. ამიტომ ქ. ჩოლოყაშვილის ბანაკი გამოაცხადეს აჯანყების ცენტრად. პოლიტიკური პარტიები ამას არ იზიარებდნენ. სოც-დემოკ. პარტია აჯანყების დაწყებას დასტურს აღარ აძლევდა. სხვა პარტიებშიაც წინანდელი სიმაგრე და ერთ-აზროვნობა აღარ მოსჩანდა. „დამკომი“ იძულებული გახდა ამ მდგომარეობისათვის ანგარიში გაეწია და აჯანყება სხვა დღისათვის გადაედო. საჩქაროდ გაიგზავნა ყველგან შიკრიკები, რომ აჯანყება შეეჩერებინათ. ვინაიდან ახალი გეგმით ქაქუცას ამოცანაც იკვლებოდა. „დამკომმა“ მე დამავალა მისი ნახვა და აზრის გაგება.

15 აგვისტოს დილით თბილისიდან გავედი თე და ქაქუცას საკავშირო კაცი. შუა ღამეს კავშირმა ქაქუცას ბინაზე მიძიყვანა. ძველი მთა ქაქუცას გუშაგებით იყო შეკრული. გასავლელად ჩვენგან „პაროლს“ თხოულობდნენ. ქაქუცასთან უკვე თავი მოეყარათ მანგლისისა და დილომის რაიონების წარმომადგენლებს და ბელადისაგან, ე. ი. ქაქუცასაგან, განკარგულებას ელოდნენ. როცა მე მივედი, რაზმელებს მშვიდად ხის ძირს ეძინათ. რიქრაქზე ყველამ გამოიღვიდა, მორიგე ხალხი გუშაგების შესაცვლელად წავიდა, ზოგმა თოფის წმენდა დაიწყო, ზოგი ქალამნის ამოწყობას შეუდგა. მალე ქვევიდგან ხალხის ხმაურობა მოისმა და რამდენიმე ხანში შეიარაღებული რაზმის პირველი რიგი გამოჩნდა. მათ წინ მოუძლოდა კაპ. ელიზბარ ვაჩნაძე და შოხუცი ღვდელი, რომელმაც ქაქუცას შემდეგი სიტყვებით მიჰმართა: „ვიცი შეილო უკვე ბრძოლის დღეები დადგა, მეტბოლნი საკმარისად გყავს, მე კი თქვენ დასალოცათ ამოვედი“-ო. კაპ. ვაჩნაძის რაზმით ქაქუცას 200 კაცამდე უსრულდებოდა და 300 კაცს კიდევ მოელოდებოდა. 17 აგვისტოსათვის მ. ლაშქარაშვილი და მ. ნაცვლიშვილი თავიანთი რაზმებით უნდა მოსულიყვნენ, ისე რომ პირველ გეგმის შესასრულებლად მას 17 აგვისტოსათვის 600 კაცამდე უგროვდებოდა და ეს ძალა თბილისზე იერიშის მისატანად მთლად საკმარისი იყო მით უმეტესად, რომ თბილისში სხვა რაზმები უნდა დაჰხვედროდა. ქაქუცა დარწმუნებული იყო, რომ ერთ ღამეში რუსებს თბილისიდან გარეკავდა, მაგრამ როცა შევატყობინე სინამდვილე, ქაქუცას გული გაუფუჭდა, დაღონდა, გეგმის შეცვლა არ ესიაშვნა, აჯანყების გადადებამ კიდევ ააღელვა. ბოლოს იძულებული იყო „დამკომს“ და მთავარ-სარდლის დადგენილებას დამორჩილებოდა, მაგრამ დამისვია შემდეგი პირობები; — „ხომ ხედავ, ხალხი თავს იყრის და თუ დროზე გამოვედით, იმედი მაქვს, რაზმს უფრო გავაძლიერებ, თუ გამოსვლა 20 აგვისტოს არ მოხდა, მაშინ თბილისთან ახლო ტყეში ამდენ ხალხს ვერ შევინახამ, სანოვაგის საკითხი ამისათვის მოგვარებული არა მაქვს და იძულებული ვაგხდები რამოდენიმე დღის შემდეგ ხალხი სოფელში დავაბრუნო. ახლო მომავალში მათი თავის მოყრა ადვილი აღარ იქ-

ნება. მინამ გლუხკაცი პურს და ღვინოს არ დააბინავებს, აღარ გამოვა. რადგან გადადება აუცილებელია, მაშინ გონიერება მოითხოვს, აჯანყება ოქტომბრისათვის გადაიდოს“. — ქაქუცას მოსაზრება სავსებით გავიზიარე და დარწმუნებული ვიყავი, რომ „დამკომი“ და მთავარ-სარდალი ამ შეხედულებას მხედველობაში მიიღებდა. იმავე დღეს ქაქუცამ შიკრიკები დაგზავნა, რომ მ. ლაშქარაშვილისა და ნ. ხაცვლიშვილის რაზმები თავიანთ რაიონებიდან არ დაძრულიყვნენ და მის განკარგულების მოლოდინში ყოფილიყვნენ. მე იმ დღესვე თბილისში დავბრუნდი „დამკომს“ კრება მოვაწვევინე. ამ კრებას დაესწრნენ კ. ანდრონიკაშვილი, შ. ამირაჯიბი, დ. ონიაშვილი, ი. ჯავახიშვილი, მთავარ-სარდალი გენ. ჭავჭავაძე და კიდევ ორი სხვა პარტიის წარმომადგენელი. მოისმინეს რა ჩემი მოხსენება, დაადგინეს; სამხედრო კომისიის წევრის პოლ. ს. ზალდასტანიშვილის მოხსენება მიიღონ მხედველობაში, აჯანყების საკითხის შესახებ ბაასი გადაიდოს განსაკუთრებული კრებისათვის უფრო ვიწრო წრის შემადგენლობით. კრების დახურვამდე მე განვაცხადე, რომ ანგარიში გაეწიათ ქაქუცას პირობებისათვის, რასაც მე დიდ მნიშვნელობას ვაძლევდი. სამწუხაროდ ჩემი განცხადება უყურადღებოდ დარჩა, და აქვე უნდა აღვნიშნო, რომ რალაცა **უნდობლობა** შევამჩნიე ჩემდამი. ეს უკვე დიდ საშიშროებას იწვევდა ჩვენი მუშაობისათვის.

აჯანყების საკითხის გადაწყვეტა ხუთ კაცს მიანდეს; „დამკომის“ თავმჯდომარეს კ. ანდრონიკაშვილს, მის მოადგილეს ი. ჯავახიშვილს, სოც.-დემ. ბიუროს თავმჯდომარეს დ. ონიაშვილს, ეროვ.-დემ. ბიუროს თავმჯდომარეს შ. ამირაჯიბს და მთავარ-სარდალს გენ. ჭავჭავაძეს.

მოვითხოვე აეხსნათ, — რამ გამოიწვია სხვებისადმი ამნაირი უნდობლობა, ან სად არიან დანარჩენი სამხედრო კომისიის წევრები — **მთავარი ძარღვი მთელი მოძრაობისა?..** საქმე შეტრიალდა და უცნაური ხასიათი მიიღო. ჩეკა ბევრი ეცადა და ბოლოს მაინც შექმნა ჩვენ წრეში უნდობლობა. ლალატი დასწამეს პორ. ჯინორიას (რომელიც სამხედრო კომისიაში ვ. ჯუღელის მაგივრად შემოვიდა) და გერ. ლლონტს. „დამკომმა“ პორ. ჯინორია სამხედრო კომისიიდან გადააყენა და სამეგრელოში გაგზავნა, გერ. ლლონტის (ეს ის ლლონტი იყო, რომელიც „ჩეკაში“ წამების დროს ჯალათებს ხელში შემოაკვდათ,

მაგრამ მის პირიდან ვერც ერთი ოფიცრის გვარი ვერ გაიგეს) შესახებ ვერ გადაეწყვიტათ, როგორ მოქცეულიყვნენ. ზოგიერთი გერმანელი ლტოლპირის სიკვდილს თხოულობდა, რაც უკვე ნამდვილი პროვოკაცია იყო. „ჩეკა“ ჩვენი ხელით თავის საქმეს აკეთებდა — აქტიურ პარტებს გვაკვლევინებდა.

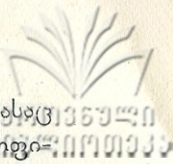
18 აგვისტოს კრება შუა-ღამემდე გაგრძელდა. ძლივს ხელი ავალდებინე ამნაირ შეხედულებაზე, მაგრამ კრებამ უნდობლობა გამოუცხადა სამხედრო კომისიას, რომლის მუშაობა დასრულებულად ჩასთვალა და წევრები პარტიებში დააბრუნა.

ამ კრების შემდეგ „დამკომ“-ის კიდევ ერთ ყრილობას დავესწარი 20 აგვისტოს, არა როგორც სამხედრო კომისიის წევრი, არამედ როგორც ეროვ.-დემოკრატიის სამხედრო წარმომადგენელი. ამ სხდომაზე ყველა პარტები საბოლოო განცხადებას აკეთებდნენ აჯანყების შესახებ. აქ გამოირკვა, რომ აჯანყებაში იღებდნენ მონაწილეობას: სოც.-დემ. პარტია, ნაც.-დემოკ. პარტია, სოც.-რევ. პარტია და სხიველები. სოც.-ფედ. პარტია მზად არ იყო გამოსვლისათვის და მოითხოვა დრო. ეინაიდან ეს დრო „დამკომმა“ არ მისცა, მათ უარი სთქვეს აჯანყებაში მონაწილეობის მიღებაზე და მის პასუხისმგებლობაც თავიდან ბოიხსნეს. კრებამ აჯანყების დღის დანიშვნა 5 კაცს მიანდო. ამ ყრილობის შემდეგ ი. ჯავახიშვილი წავიდა ქაქუცას ბანაკში, რომ თვითონ დარწმუნებულიყო მის ძალებში. ქაქუცამ და მისმა რაზმმა მშვენიერი შთაბეჭდილება მოახდინა ი. ჯავახიშვილზე და გამხნეებული და დიდი იმედით 22 აგვისტოს უკან დაბრუნდა.

18.

24 აგვისტოს ხუთმა კაცმა დაადგინა: აჯანყება დაიწყოს 29 აგვისტოს, 2 საათზე, მემამბოხეთა მთავარი შტაბი გადაიტანოს ქაქუცას ბანაკში. „დამკომი“ და შთავარ-სარდალი მათ შეუერთდნენ, თბილისში კი დაარსდეს „დამკომის“ განყოფილება შემდეგი შემადგენლობით: სოც.-რევ.—თავმჯდომარე, წევრები: სოც.-დემ. ს. მენაღარაშვილი და ლლონტი, ეროვ.-დემ.—ექიმი მ. იშხნელი და მე, და ერთი სხიველი. ასეთი დადგენილება ჩვენი პარტიისათვის გაუგებარი იყო. მე და მ. იშხნელმა პროტესტი განუცხადეთ ი. ჯავახიშვილს. ამ დადგენილებით,

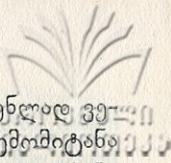

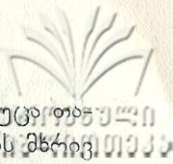
ჩვენნი აზრით, მოძრაობას თავსა სჭრიდნენ და ქაქუცას მოძრაობასაც ხელს უშლიდნენ. თბილისში ახალი არჩეული „დამკომის“ განყოფილება „დამკომის“ მაგიერობას ვერ გასწევდა და სხვა... მაგრამ ჩვენმა პროტესტმა არაფერი შედეგი არ მოიტანა და 25 აგვისტოს 5 საათზე კ. ანდრონიკაშვილმა, ი. ჯავახიშვილმა, შ. ამირაჯიბმა, დ. ონიაშვილმა, ა. წულაძემ და მთავარ-სარდალმა გენ. ჭავჭავაძემ თბილისი მიატოვეს და ქაქუცა ჩოლოყაშვილის ბანაკში გადავიდნენ. 26 აგვისტოს „დამკომის“ თბილისის განყოფილების თავმჯდომარემ კრება მოიწვია, რომ გამოერკვია, რა დავალებები ჰქონდათ შესასრულებელი თბილისის ორგანიზაციებს. კრებამ ჩემზე ძალიან ცუდი შთაბეჭდილება მოახდინა. აშკარად სჩანდა, ახალი წევრები რამდენად არ იყვნენ საქმეში ჩახედულნი; აჯანყება კი ორი დღის შემდეგ უნდა დაწყებულიყო. მართალი რომ ვსთქვა, აჯანყების გამარჯვებაზე ექვი ჩემს დღეში არ შეპარებოდა, ეხლა კი კარგად ვხედავდი, რა ცუდ პირობებში გვიხდებოდა მისი დაწყება.

19.

თბილისის „დამკომს“ ექვსი ამოცანა ჰქონდა: ფოსტა-ტელეგრაფის, ჯავახიშვილის ავტომობილების, „ჩეკის“, კურსანტების, ჯავახიშვილის მატარებლისა და საავიაციო გუნდის დაკავება. ამ ამოცანებისათვის რაზმები მზად იყვნენ და განკარგულებას ელოდებოდნენ. ჩრდილოეთში გავეზავნეთ შვიდი ოფიცერი მაიორი ვ. ბერიძის მეთაურობით იმ აზრით, რომ ჩრდილოეთ-კავკასიას საქართველოსთან ერთად დაეწყო აჯანყება 29 აგვისტოს 2 საათზე (განთიადზე). 27 აგვისტოს ქაქუცას ბანაკიდან ი. ჯავახიშვილის წერილი მივიღეთ, რომელიც გვატყობინებდა, რამდენად კმაყოფილი იყო ქაქუცას რაზმით. ამ დღეს თბილისშიც ყველანი ამოძრავდნენ: ხალხს გამბედაობა მოემატა, ოფიცრობაც აღარაფერს ერიდებოდა, თხოულობდნენ ქაქუცასთან გაგზავნას ან რომელიმე რაზმში ჩაწერას. „ჩეკა“ შიშობდა, ორჭოფობდა და თავის გადასარჩენად უფრო იოლ გამოსავალს ეძებდა. 28 აგვისტოს კი დილით ზომების მისაღებად გამბედაობა დაკარგა. ხალხი ამით უფრო გამხნედა, აჯანყებაზე მოურიდებლად ლაპარაკობდა. ყველას სიხარულისაგან სახეზე ღიმილი ემჩნეოდა. მე პირადად ალაგს ველარ ვპო-

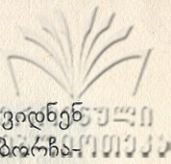

ულობდი და სანატრელ წუთებს, ღამის ორ საათს, მოუთმენლად ველოდებოდი. ნასადილევს გახარებულმა ბავშვმა გაზეთი შემომიტანა — ძა წაიკითხე, რა კარგი ამბები სწერიაო. გავშალე გაზეთი და ჩემს თვალებს არ დაუფჯერე: ჭიათურა 28 აგვისტოს დილით 2 საათზე გამოსულიყო და აჯანყებულ ხალხს ქალაქი დაეკავა, ე.ი. ჭიათურა გამოვიდა 24 საათით ადრე, ვიდრე საჭირო იყო. ყველა ზემოთ მოხსენებულ მარცხს ესაც დაემატა. თავბრუ დამეხვია, კანკალმა ამიტანა, მწუხარებით შეპყრობილმა არ ვიცოდი, რა მექნა! რითი მეშველა!? ამის წამკითხველი მეტყვიის, — კიდევ იყო გამოსავალი. დიად, მეც ვიგრძენი, რომ იყო... მხოლოდ ამისათვის საჭირო იყო, ელვის სისწრაფით გვემოქმედა და იმ წუთშივე ყველგან, და განსაკუთრებით თბილისში, აჯანყება დაგვეწყო. მაგრამ როგორ მოგვეწყო ანდა ვინ იკისრებდა ამდენი შეცდომების გამოსწორებას. მთავარ-სარდალი და ხელმძღვანელი ორგანო 20 კილომეტრით იყო თბილისიდან დაშორებული და ტენიკურად მოწყვეტილი ჩვენგან. ამბოხების პირობებში ყოველ დაგვიანებულ წუთს მნიშვნელობა აქვს. გარემოება ისეთი შეიქმნა, რომ ჭიათურაში 24 საათით ადრე გამოსვლამ დრო და ინიციატივა მოქმედებისა „ჩეკას“ და ხელისუფლებას გადასცა. იმავე დღეს, ე. ი. 28 აგვისტოს გამოაცხადეს სამხედრო წესები, დაიკავეს ჯავახოსანის ავტომობილები, ფოსტა-ტელეფონი, ჯავახოსანის მატარებელი ჭიათურაში გაგზავნეს, საეჭვო ოფიცრები დროებით ადგილებიდან გადააყენეს, პარტიული კომუნისტური რაზმი ქუჩაში გამოიყვანეს და სხვა, ერთი სიტყვით, თაოსნობა ხელიდან წაგვერთვა და ხელისუფლება იერიშით ქართველი ხალხის წინააღმდეგ გამოვიდა. მაგალითად, კახეთის ყველა ორგანიზაციების ხელმძღვანელები 29 აგვისტოს ღამე დაიჭირეს და სუყველანი დახვრიტეს. სიღნაღის მაზრაში, როგორც სამხედრო წარმომადგენელმა გადმომცა, სხვა განკარგულება მიეღოთ. ადგილობრივი გაერთიანებული ორგანოს თავმჯდომარეს შეიარაღებული რაზმი ვენახებში ჩაესაფრებინა და სამი დღის განმავლობაში პოლკ. ცაგურას გამარჯვებას ელოდნენ, რომ შემდეგ მისი დახმარებით სიღნაღი და თელავი აეღოთ. ეს ცნობა ოქტომბერში თვითონ თავმჯდომარემ ჩემი თანადასწრებით დაადასტურა სოც.-დემ. პარტიის კომიტეტში. ამისათვის სოც.-დემ. კომიტეტმა ეს წევრი პარტიიდან გარიცხა. იმან ეს სასჯელი მშვიდად მიიღო და რამდენიმე კვირის შე-

მდეგ მტრის ბანაკში გადავიდა. ერთი იმედილა იყო, რომ ქაქუცაძის ვისი რაზმით მანგლისის მხრივ და პოლკ. ცაგურია ვაზიანის მხრივ თბილისის მოადგებოდნენ და ჩვენ იმავე წუთს თბილისში დარჩენილი რაზმებით მტერს ბრძოლას დაუწყებდით.

გავიდა 29—30 აგვისტო და არსაიდან არავითარი ცნობა არ იყო. მანგლისისცა და ვაზიანიც სდუმდა. ახალ-გაზრდობა მოქმედებას მოითხოვდა, ხელისუფლებამ კი ტერორს მიჰყო ხელი და ასობით გაჰყავდა ხალხი დასახვრეტად. მდგომარეობა მოითხოვდა, რომ ჩვენც ტერორით გვეპასუხა, მაგრამ თბილისის პარტიათა წარმომადგენლები ამ აზრს არ იზიარებდნენ. 31 აგვისტოს პოლკ. ცაგურია თბილისში შემოიბარა, გვინახულა მე და ექიმი იშხნელი და გვიამბო თავისი თავგადასავალი. 29 აგვისტოს დილით ორ საათზე დანიშნულ ადგილას რაზმი არ დაჰხვდა და ვინც მისულიყო, ისიც რამდენიმე ცალი თოფით. მაშინ მას გადაუწყვეტია,—ჯერ სოფ. პატარძელში მილიციონერებისათვის იარაღი აეყარა და შემდეგ თავისი ამოცანა შეესრულებია. სოფ. პატარძელში ხელისუფლებას მილიციონერები გაეფრთხილებინა და მათ პოლკ. ცაგურიას ბრძოლა აუტეხეს. პოლკ. ცაგურიამ ასეთი ბრძოლა უაზროდ ჩათვალა, თავისი რაზმი დაშალა და თითონ თბილისში მოვიდა. ქაქუცაც თითქმის ამგვარ პირობებში ჩავარდნილიყო. ჭიათურის ნაადრევი გამოსვლის შემდეგ მანგლისში ხელისუფლებას რუსული ჯარი გაეფრთხილებია, სოფელში მზევრავი მილიციონერები დაეგზავნა. წინასწარი ზომების მიღების გამო ხალხი შეშინებულყო, გამბედაობა დაჰკარგოდა და მანგლისელები ქაქუცასთან არ გამოცხადებულან. მართალია, კაპ. ელიზბარ ვაჩნაძემ მანგლისს შეუტია და ლელო ჩიქოვანმა სოფ. პრიუტი დაიკავა, მაგრამ თავიანთი ძალებით ეს ადგილები ვერ დაიმაგრეს და იძულებული გახდნენ უკან დაეხიათ და ქაქუცას შეერთებოდნენ. ქაქუცა „დამკომის“ რჩევით თბილისზე შეტევას ერიდებოდა. 30 აგვისტოს კავთისხევში გადავიდა, სადაც მას რუსის ჯარი დაჰხვდა. ბრძოლას მოერიდა და შებინდებისას მტკვრის იქით გადავიდა. ქაქუცა დარწმუნდა, რომ „დამკომი“ ხელს უშლიდა და მოქმედების საშუალებას არ აძლევდა. ამის გამო მან „დამკომი“ შიო-მღვიმის მონასტერში დატოვა, სადარაჯოდ ორი რაზმი დაუნიშნა და თითონ თავისი რაზმით დღუშეთისაკენ წავიდა. ქაქუცასთან დარჩა „დამკომის“ ორი წევრი—შალვა

ამირაჯები და გენ. ჭავჭავაძე. ბრძოლით დღეშეთი აიღეს, შევიდნენ ზემო-კახეთში, აქედან გადავიდნენ ყარაიაზში და ამოვიდნენ ბორჯალოში. შემდეგ დაიწყო თბილისის ირგვლივ დაზვერა, რომ გაეგო, შეიძლებოდა თუ არა თბილისის გარედან აღება; მაგრამ უკვე გვიან და იყო: ხელისუფლებამ ყველგან ზომები მიიღო და ბრძოლის გაგრძელება უაზრო ხდებოდა. ქაქუცამ მდგომარეობის გამოსარკვევად შალვა ამირაჯები თბილისში გაგზავნა. სამი კვირა ელოდდა თბილისიდან ცნობებს. კავშირის გაბმა გაძნელდა. ბოლოს, როგორც იყო, გაიგო ქართველი ხალხის დამარცხება. გულ-ჩათუთქულმა დასტოვა თავისი სამშობლო მიწა-წყალი და თავისი რაზმის ერთი ნაწილით გადავიდა ოსმალეთში და იქიდან, ოქტომბრის დამლევს, საფრანგეთში.

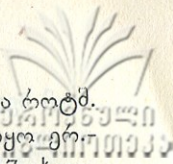
სამი წლის განმავლობაში შიშველ-ტიტველმა, მშიერ-მწყურვალმა ქაიხოსრო ჩოლოყაშვილმა პირნათლად შეასრულა თავისი მოვალეობა სამშობლოს წინაშე.

ქართველი ერი ამაცობს მისი სახელით.

20.

დასავლეთ-საქართველოში აჯანყების ინიციატივა ხალხის ხელში იყო; მთელი რაიონები მემამბოხეთა ხელში გადავიდა. რუსების წარმომადგენლები დაატუსაღეს, მაგრამ ბრძოლის გაღრმავება ვერ მოახერხეს. მაგალითად, გურიაში აჯანყებულთა ხელში იყო ხიდის-თავი, ნაგომარი, საჯავახო და სხვა. გენ. ყარალაშვილის დაჭერის შემდეგ ბრძოლებს მეთაურობდნენ გასული რაზმელების უფროსები: ს. მათითაშვილი, თ. მუხარაშვილი და პ. ჭანუყვაძე. ორი დღის შემდეგ, 31 აგვისტოს, მთელი გურია ქ. ოზურგეთზე იერიშით მივიდა. ოზურგეთი გამაგრებული დახვდათ ბათუმიდან და სამტრედიიდან ჩასული რუსის ჯარით. უთანასწორო ბრძოლაში აჯანყებულნი იძულებულნი გახდნენ, უკან დაეხიათ. 2 სექტემბერს რუსის ჯარმა ქართველებს ალყა შემოარტყა. მემამბოხეებმა ალყა გაარღვიეს, ტყეში ავიდნენ და მთებში გაიფანტნენ; ზოგი მათგანი რაოდენიმე ხნის შემდეგ, საზღვარგარეთ გადავიდნენ.

მთელი სამეგრელო და სვანეთი მემამბოხეთა ხელში იყო. სამეგრე-

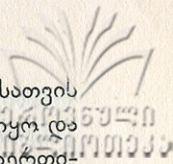

ლოში მოძრაობას, გენ. თოფურისა შემდეგ, სათავეში ჩაუდგა ბოტმ. დავით მხეიძე. პოლიტიკურ ხელმძღვანელად დანიშნული იყო ეროვნულ-დემ. შალვა კალანდარაშვილი. 29 აგვისტოს დ. მხეიძემ და 17 ახალგაზრდამ ეროვნ.-დემოკ. ორგანიზაციიდან ქ. სენაკი დაიკავეს, „ჩეკა“ განიარაღეს, ციხიდან ხალხი გაანთავისუფლეს და შეიარაღეს. შეიარაღებულმა ხალხმა რუსებს ბრძოლა დაუწყო სამტრედიისა და ფოთის მიმართულებით. რამდენიმე დღე მთელი სამეგრელო ხალხის ხელში იყო. ბრძოლაში დ. მხეიძე რუსებმა დასჭრეს. ამ შემთხვევით მტერმა ისარგებლა და დიდი ძალით გამოსული ხალხი დაამარცხა. მეამბოხენი იძულებულნი გახდნენ, უკან დაეხიათ და მთებში შეფარებულიყვნენ, ზოგი მათგანი კი სვანეთში გასულ ხალხს შეუერთდა.

სვანეთში გამოსულ ხალხს ხელმძღვანელობდა პოლკ. გარდაფხაძე, ეროვნ.-დემოკ. ბიძინა პირველი, კაპ. ჭიჭინაძე და სხვა. 29 აგვისტოს სვანეთი მთლად ხალხის ხელში გადავიდა. 30 აგვისტოს 500 კაცი ქუთაისს მიადგა. ქ. ქუთაისი რუსების მიერ უკვე გამაგრებული დახვდა და რაზმი იძულებული გახდა რამდენიმე ბრძოლის შემდეგ უკან სვანეთისკენ დაეხია. სამი კვირა დასჭირდათ რუსებს სვანეთის დასამორჩილებლად.

შორაპნის მაზრაში პოლიტიკურ ხელმძღვანელად დანიშნული იყო დ. გაბუნია. მის თანაშემწეებად იყვნენ სტუდენტები: დ. ახვლედიანი, ალ. აბაშიძე და ხუზა ქოჩაკიძე. 29 აგვისტოს ამით თავიანთი რაზმით დაიკავეს ქ. ჩხარი, რომელიც რამდენჯერმე ხელიდან ხელში გადადიოდა, მაგრამ საბოლოოდ რუსმა დასძლია და გამოსული ხალხი ზოგი დანებდა, ზოგმა კი თავი მთაში შეაფარა. საერთოდ დასავლეთ საქართველოში ხალხმა და მათ მეთაურებმა თავიანთი ამოცანები კარგად შეასრულეს და ახალ დირექტივებს თბილისიდან „დამკომისაგან“ ელოდებოდნენ.

„დამკომს“ ფაქტიურად არ შეეძლო რამე განკარგულება მიეცა პროვინციებისათვის, რადგანაც კავშირები გაწყვეტილი იყო. თვით თბილისთანაც კი კავშირი შეწყვეტილი იყო. 1, 2, 3 სექტემბერში საშინელი მდგომარეობა შეიქმნა: „ჩეკიდან“ და“ მეტეხის ციხიდან ასობით გამოჰყავდათ ხალხი და საბურთალოზე ხვრეტდნენ. ხალხი მოთმინებას ჰკარგავდა. 2 სექტემბერს ეროვნ.-დემოკ. სამხედრო სტუდენტთა ორგანიზაციამ გამომიგზავნა სამი წარმომადგენელი,—მთხოვეს,

რომ ხელისუფლების ტერორზე ტერორითვე გვეპასუხა. ამისათვის მთელი ორგანიზაცია, რომელიც შეადგენდა 40 ათეულს, მზად იყო და ელოდებოდა ხელმძღვანელების განკარგულებას. თბილისის გაერთიანებულ ორგანომ არ გაიზიარა ეს წინადადება. შექმნილ პირობებში ყოველგვარი აქტიობა უაზროდ ჩათვალია. ახალგაზრდობა იძულებული გახდა, დამორჩილებოდა უფროსების დადგენილებას. ბევრი მათგანი მაინც ვერ ასცდა დახვერტასა და გადასახლებას.

4 სექტემბერს მცხეთის მიდამოებში დაიჭირეს კოტე ანდრონიკა-შვილი და იასონ ჯავახიშვილი; უკანასკნელი ფეხში დასჭირეს ჩეკისტებმა. 5 სექტემბერს ორივე აიძულეს, ხალხისათვის მიემართათ, რომ აჯანყება დამარცხებულია და გასულ რაზმებს სთხოვეს, იარაღი აეყარათ და ხელისუფლებას დამორჩილებოდნენ, წინააღმდეგ შემთხვევაში უპირებდნენ კიდევ ათასობით ხალხის დახვერტას. ეს ფურცლები ხელისუფლებამ სწრაფად თვითმფრინავით მაზრებში გაავრცელა, რანაც, რა თქმა უნდა, გასულ რაზმებზე შთაბეჭდილება მოახდინა, შეამბოხეთა მოქმედება შეანელა და ბევრმა მათგანმა მორჩილებაც გამოაცხადა. აქაც რუსმა რუსობა გამოიჩინა: შერიგებული ხალხი თანდათან სოფლებს მოაშორა, „ჩეკაში“ ჩაყარა, საიდანაც ზოგს საბურთალოზე ხვერტდა და ზოგს კი შორი გზით ციმბირში და სოლოვკაში აგზავნიდა.

ჭიათურის მეამბოხენი შეირიგა, იარაღ-აყრილი ხალხი თბილისში გასაგზავნად საქონლის მატარებელში ჩაყარა. შუა-გზაში გააჩარეს და დაკეტილ ვაგონებში ხალხი ტყვეისმფრქვეველებით ამოჟლიტეს.

21.

მიუხედავად ასეთი სასტიკი ზომებისა, ხელისუფლებამ ქართველი ხალხი მაინც ვერ გასტეხა. ამის დამამტკიცებელია შემდეგი რამოდენიმე შესანიშნავი მაგალითი: ერთი ჩემი ნაცნობი გენერალი ბევრი წვალების შემდეგ ციხიდან გამოუშვეს. გამოშვებისას მისმა დამინახულა და შეეკითხა მის თავგადასავალზე. გენერალმა უამბო: „ჩეკამ“ დაკითხვაზე სამი კითხვა დამისვა და გამაფრთხილა, რომ იმ სამ კითხვაზე მიცემულ პასუხზე იქნებოდა დამოკიდებული ჩემი სიცოცხლე.

1. თქვენ ყოფილი თავადი ხართ? — დიად.
2. თქვენ ყოფილი გენერალი ხართ? — დიად.
3. გქონდათ თუ არა იმედი აჯანყების გამარჯვებისა? — როცა ქართველ ხალხს თავისი ეროვნული მთავრობა და ჯარი ჰყავდა, მაშინ არ მჯეროდა, რომ დიდხანს შეინარჩუნებდა საქართველო დამოუკიდებლობას და ეხლა, ამნაირ პირობებში მომზადებული აჯანყებისა, რა იმედი უნდა მქონოდა?!— ვუპასუხე მე.

— კარგად გიპასუხია; სხვანაირად როგორ უნდა გეპასუხა? — უთხრა დამ.

გენერალი სკამიდან წამოხტა, მაგიდაზე ხელი დაჰკრა და დაიწყა ყვირილი:

— სიკვდილისა შემეშინდა!.. მე, უმსგავსმა ბებერმა, ვიცრუე! მართალია, მაშინ არა მჯეროდა თავისუფალი ქართველი ერის ხანგრძლივი არსებობა, რადგანაც ვხედავდი, რომ უმრავლესობას ჯერკიდევ არ ესმოდა შინაარსი მოპოვებული ბედნიერებისა, ეხლა კი, როცა ერმა გამოიღვიძა და შეიგნო, თუ რა დაჰკარგა და რა გულმოდგინედ მუშაობდა მისი აღდგენისათვის, ამისი მე მჯეროდა. მჯეროდა, რომ ქართველი ხალხი გაიმარჯვებდა; ამას ცვემდი პატივს, ამით ვცოცხლობდი! „ჩეკის“ წინ კი შემეშინდა, ვერ გავბედე, რუსებისათვის პირში მიმეხალა, რომ აჯანყება მწამდა და გამარჯვების იმედიც დიდი მქონდა. ამ რწმენით, როგორც მამა, მეც უნდა გავყოლოდი იმ ახალგაზრდა ყმაწვილებს, რომლებიც ციხიდან დასახვერეტად გაჰყავდათ და უკანასკნელ წუთამდე „გაუმარჯოს ჩვენს სამშობლოს“ გაჰყვიროდნენ... მე კი ვიტყუე ჩემი სინიდისის წინაშე, ჩემი საქციელი მოსვენებას არ მაძლევს და გიჟივით თბილისის ქუჩებს ვუვლი...

ქიათურის დახვერტილთა შორის ორი ძმა იყო. თბილისში მათ დედასთან მივიდნენ მეგობრები სამძიმრის სათქმელად. დედა მათ უტრემლოდ მიესალმა და გამოუცხადა გაკვირვებულ მოსამძიმრეებს: სამგლოვიარო არა მაქვს რა; მე ვამაყობ, რომ ჩემმა შვილებმა სამშობლოს თავი შესწირეს; მართო მისი დატანჯული სახე ამტკიცებდა, როგორი დიდი მსხვერპლი გაიღო მისმა გულმა.

გურიიდან მასწავლებელი ქალი ჩამოვიდა, დაწვრილებით აღწერა იქაური მოძრაობის ამბები. ბოლოს ჩემი მეგობარი შეეკითხა (მე მეორე ოთახში ვიმალებოდი): ალბათ ხალხს გული გაუტყდა აჯანყების

დამარცხების გამო! — რასა ბრძანებთ!? მთელი გურია იმას გაიძახის, — ერთი კვირა ხომ მაინც თავისუფლად ამოვისუნთქეთო, რა ვუყოთ, რომ პირველი აჯანყება სუსტი გამოდგაო!..

ამნაირი მაგალითები ბევრი იყო.

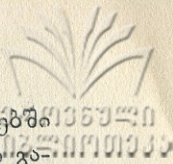
22.

ასე დამთავრდა 1924 წ. აჯანყება. წინასწარი მუშაობა მშვენიერად იყო მოწყობილი, მოქმედება კი უფარვისად ჩატარდა. „დამკომმა“ სამაგალითოდ შეასრულა ტენნიკური მხარე აჯანყების მომზადებისა, მაგრამ აჯანყებას კი ხელმძღვანელობა სრულებით ვერ გაუწია. რატომ? — იმიტომ, რომ მეთაურთა შორის არაფერს გამოიჩინა ისეთი ძლიერი პიროვნება რომელიც შესძლებდა მოქმედების ინიციატივა გამოეჩინა და მოძრაობისათვის გაბედულათ ეხელმძღვანელა. ამის მიზეზი თვით „დამკომის“ ორგანიზაციის შინაწყობაში უნდა ვეძებოთ. მეცხრამეტე საუკუნეში საქართველოში მომხდარი აჯანყებები დამარცხდნენ, რადგან აჯანყებას კუთხური ხასიათი ჰქონდა. რუსის მოაზრობას ასეთი ამბოხების ჩაქრობა ეადვილებოდა.

მეოცე საუკუნეში საქართველო უკვე გაერთიანებული იყო, მაგრამ ხალხის მთლიანობას ასუსტებდნენ და არღვევდნენ არსებული სხვა და სხვა პოლიტიკური პარტიები — დაარსებული ერთი მეორეს საწინააღმდეგოდ, აგებულნი დოქტრინებზე, კლასთა ქიშპობაზე და სიძულვილზე.

გადაწყვეტილი იყო ქართული ეროვნული აჯანყების მოწყობა, მაგრამ საერთო მუშაობის დროს ვიწრო პარტიული ინტერესები სჭარბობდნენ საერთო ეროვნულზე. ეხლა შორიდან რომ უკვირდები წარსულ ამბავს და იმ წლების გაერთიანებულ პარტიების ორგანოს „დამკომს“ და მის მიერ მოწყობილ გამოსვლებს, ცხადი ხდება, რომ ეს უკანასკნელნი გამარჯვებით ვერ დამთავრდებოდნენ, რადგან „დამკომში“ მონაწილე პოლიტიკურ პარტიებს თავიანთ ხელშეკრულებაში ჰქონდათ მიღებული ერთი მუხლი, რომელიც „დამკომის“ მოქმედებას წინასწარ აქარწყლებდა: ამ მუხლის ძალით ყველა საკითხი ჯერ პარტიაში სწყდებოდა და შემდეგ „დამკომში“ გადაჰქონ-

დათ და, თუ აქ ვერ შეთანხმდებოდნენ, საკითხი ისევ პარტიებში
 ბრუნდებოდა. ასე გრძელდებოდა, სანამ მისაღებ ფორმულას არ
 მონახავდნენ. ამნაირი მუშაობა მუდამ დროს დაკარგავს იწვევდა და
 ხშირად მოქმედებისათვის ძვირფას მომენტს ხელიდან უშვებდით.
 რასაკვირველია, ამ საფუძველზე შედგენილი საერთო ორგანო თავის
 მიზანს და გეგმას ვერ განახორციელებდა. მაგალითად, დღემთ-ხე-
 სურათის აჯანყებაში, 1922 წ. აგვისტოში მომხდარს, როცა რუსის
 ძალები საქართველოში სუსტი იყო, სოც.-დემოკ. პარტიამ გადასწყვი-
 ტა აჯანყებაში მონაწილეობა არ მიეღო, იმ დროს, როცა „დამკომიც“
 და „სამხედრო ცენტრიც“ უკვე ჩათრეული იყო ამ მოძრაობაში,
 ეროვ.-დემოკ. პარტია კი ძალას ატანდა „დამკომსაც“ და „სამხედრო
 ცენტრსაც“, რომ მათ აჯანყებაში მონაწილეობა მიელოთ. ამავე დროს
 საზღვარგარეთის სოც.-დემოკ. ორგანიზაციიდან „დამკომს“ მოსდიო-
 და სამხედრო შინაარსის დირექტივები. რომელნიც ხშირად „ჩეკას“
 უფარდებოდა ხელში და „დამკომის“ დავალებულ მუშაობაში აგრე-
 თვე უთანხმოება შეჰქონდათ.

**ამგვარად „დამკომი“, ვითომდა აღჭურვილი სრული ნდობით და
 უფლებებით, მოქმედებაში ხელ-ფეხ შეკრული იყო.**

აჯანყების საქმეს კიდევ ერთი მნიშვნელოვანი ნაკლი ასუსტებდა:
 — ყველა პოლიტიკური პარტიების მიერ პრინციპში მიღებული იყო
 აჯანყების მოწყობა. მაშასადამე მის მოწყობაში ბუნებრივად აქტიუ-
 რი პირები უნდა ყოფილიყვნენ. ჩვენ მუშაობაში კი ზოგი ერთნი, რო-
 მელიც აჯანყების წინააღმდეგ ილაშქრებოდნენ, „დამკომის“ შემად-
 გენელ პოლიტიკურ პარტიებში დიდ როლს თამაშობდნენ, და მათი
 პასიობა გავლენას ახდენდა და ხალხს წინასწარ გამარჯვების იმედს
 უკარავდა. თვით აჯანყების ხანაში ამას იმდენად ნაკლებ ანგარიშს
 უწევდნენ, რომ მაგალითად, „დამკომმა“ აჯანყებისათვის გურიში
 გაგზავნა თავის წარმომადგენლად ისეთი კაცი, რომელიც მთელი თა-
 ვის შეგნებით არ იზიარებდა აჯანყებას და უფრო გასაოცარი ის იყო,
 რომ ეს წარმომადგენელი ტყეში საბრძოლველად გასულ ხალხს უქა-
 დაგებდა აჯანყების უაზრობას (ლოლობერიძე — ბრძოლა სამშობლო-
 სათვის გვ. 96).

მოთხრობილი მარცხის ამბები, რომელნიც თან სდევდნენ მომხდარ
 აჯანყებებს, იძლევიან თავის პირუთვნელ დასკვნებს.

საქართველოს თავისუფლების აღდგენის ბრძოლა თავდაპირველად მოითხოვს ქართველი ხალხის ეროვნულ-პოლიტიკურ მტკიცე ერთობის დაცვას. საქართველოს ეროვნული იდეალი უნდა ჰფარავდეს ყველა ვიწრო პარტიულ ინტერესებს. არც კუთხური, არც წოდებრივი, არც კლასობრივი დაყოფა ეროვნულად მთლიან საქართველოსი. ყოველმა ქართველმა, რომელ წრესა და მიმართულებას ის არ ეკუთვნოდეს, უნდა თავისი პარტიული დროშა დაკეცოს და ეროვნული დროშის ირგვლივ თავი მოიყაროს ერთი მიზნით, ერთი შეგნებთ — საქართველოს თავისუფლების აღსადგენად.

მაგრამ არ შეიძლება მომავალი საქართველო ავაშენოთ თუ მის წარსულ ისტორიას არ მოვექცით ფაქიზათ, პატივისცემით, სიყვარულით.

არ შეიძლება საქართველოს განთავისუფლების ბრძოლაზე ვილაპარაკოთ, თუ არ გავიხსენებთ სამშობლოსათვის თავდადებულებს, მისთვის მსხვერპლად შეწირულებს, მათ საფლავებს არ გავიხსნით წმინდათა-წმინდას და მათ ეროვნულ მიზანს არ დავისახავთ ჩვენს იდეალად.

სტამბა არჩილ მეტრეველისა მიუნხენში.

ქართული
ნაციონალური
ბიბლიოთეკა